

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

SZERKESZTI ÉS KIADJA :

PÉTERFI DÉNES.

FŐMUNKATÁRSAK :

KANYARÓ FERENCZ, DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINCZ.

XLIII. KÖTET.

KOLOZSVÁRT

NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1908.

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

Ima nemzeti ünnepen. (Kossuth L. emlékezetére tartott ünne- pen.) PÉTERFI DÉNES	349
--	-----

II. Hittaniak, bölcselmiek.

A pápaság és a modern katholicismus. PÉTERFI DÉNES	1
Tanulmányok Luther irataiból (IV—VII.) VÁRI ALBERT 7, 143, 308	
Gyöngymondatok. (Ujkori írótól.) Gyűjtötte KISS MIHÁLY 47, 107, 277	
Különböző új szövetségi felfogások Jézusról (III.) KOVÁCS LAJOS	65
A testvériség. BÖLÖNI VILMOS	77
Gondolatok. BR. PETRICHEVICH-HORVÁTH KÁLMÁN	165, 229
Vegyes házasságok és X. Pius pápa decretuma. FEKETE GÁBOR	185
Vallás, erkölcs és jog. DR. TÓTH GYÖRGY	197, 252
A modern katolikusok felelete a pápai encyclikára. (I—II.) PÉTERFI DÉNES	241, 297
Dolitzsch a vallás továbbfejlesztéséről. BARTÓK GÉZA	344

III. Nevelés és oktatásügyiek.

Család és iskola. KEMÉNY GÁBOR	31
Tanárbeiktatási ünnepély Tordán. (K—NY)	53
Tanárbeiktató ünnepélyt megnyitó beszéd. GÁL JENŐ	160
Unitárius tanárgyűlés. DR. KEMÉNY G.	180
Gymnasiumi igazgatók értekezlete (tr.)	181
Emlékünnepi bezáró beszéd. PAP MÓZES	224

IV. Életiratok, történelmiek.

Mária Theresia egyházpolitikája és annak következményei az unitárius egyházban. BODÓCZI SÁNDOR	20, 84
Egyháztört. adatok: CLXVIII. Püspöki vizsgálat Abrudbányán 1648. jul. 27.-én	36
CLXIX. Agh István és testvérei közt esett osztálylevélnek mása. Közli: BODÓCZI SÁNDOR	39
Unitárius ítélet a várnai csatáról. (RÓRENCZ)	43
Pálffy Dénes. (Nekrolog.) PÉTERFI DÉNES	45
M. Farkas Sándor. (Nekrolog.) PÉTERFI DÉNES	46
Dr. Kóváry László. (Arczképpel.) KOZMA FERENCZ	121
Berde Mózsza emlékezete. PÉTER LAJOS	154
Reville Jean. (Nekrolog.) PÉTERFI DÉNES	173
Tizenöt prot. mű a XVI—XVII. százban. KANYARÓ F.	214
Abrugyi György könyvnyomtatónk zsoltárfordító-é? KANYARÓ FERENCZ	270
Comenius ismeretlen kiadásai. KANYARÓ F.	275
Albert János. (Nekrolog.) PÉTERFI DÉNES	351

V. Egyházi élet.

Ferencz József püspök beszéde a főrendiházban	162
Benkő Mihály felügyelő gondnok beszéde	227
Egyházfőtanácsai gyűlés:	
I. Ferencz József püspök megnyitó beszéde	320
II. Püspöki jelentés	325
III. Az Egyh. Képv. Tanács jelentése	331
IV. Az Egyh. Főtanács felirata a képviselőházhoz a „Ne temere” ügyben	337
V. Elintézett ügyek. V. M.	342

VI. Vegyesek.

Barabás Ábel új Petőfije. KANYARÓ F.	96
A meadvillei theol. intézet. KISS SÁNDOR	101

A liberalis vallásos mozgalom Indiában. BINAJ MOHON SEHA-	
NOVIS	104
Költemények. JÉKEY ALADÁR	153

VII. Irodalmi értesítő.

A magyar reformatió. Összeállította Tankó Béla. *Ism.* (R. K.) 50. Heltai Gáspár. *Irta* Borbély István. *Ism.* Rórencz. 109. Dante: A purgatorium. *Átirta* Cs. Papp József. *Ism.* (P. M.) 111. Új könyvek. *Ism.* 112. Felolvasások és közlemények a modern vallásbölcsezet és sociologia terén. *Irta* Perczelné Kozma Flóra. *Ism.* Péterfi D. 232. Babylonia és Assyria vallástörténete. *Irta* Rohoska József. *Ism.* 233. Papi vallás, laikus vallás. *Irta* Rohoska József. *Ism.* 234. Kolozsvári glossák. *Közzéteszi* Pálfi Márton. *Ism.* 234. Szemelvényes biblia. *Ism.* 235. Irodalmi pályázat. *Ism.* 235. A végzet és szabadakarat viszonya Sophokles drámáiban. *Irta* Kemény Gábor. *Ism.* (P. M.) 280. A néptanító küzdelmei az alkohol ellen. *Irta* Kriza Sándor. *Ism.* 281. Bibliai történetek a népiskolák III—IV. osztályai számára. *Irta* Tartsafalvi Albert. *Ism.* 281. A „Ne temere“ dec.-ről Momtanus fia. *Ism.* (e). 352. Héber nyelvtan. *Irta* Horvánszky Aladár. 352. Képes szent biblia. 353.

VIII. Aranykönyv.

Adományok a marosvásárhelyi templom építésére. 63, 118, 239, 364. Adakozás a bordosi templomra. 64. A székelyudvarhelyi unitarius templom építési és berendezési költségeire tett kegyes adakozások. 119, 183, 240. Adakozás a kolozsdobokai egyh.-körü pénztárra. 239. Adakozás a polgárdi-i egyházközségben. 240. Adományok a hódmezővásárhelyi templom építésére. 296. Ünnepi adakozás a polgárdi-i egyházközségben. 296.

IX. Külömfélék.

Dr. Bartók György 51. Magyarországon, Németországban. Strauss Dávid Frigyes. 52. Unitarius bejegyzés kalvinista bibliába. 53. A korondi templom elvétele 1719-ben. (Kanyaró F.) 54. X. Pius Syllabusa. Az olasz katolikus modernista folyóirat. 55. Loyson

Hyacinthe. Az ó-katholicismus. Chrysosthomos halálának 1500-ik évfordulója. 56. Jézus vallásos hite. A kijelentésről. 57. A középiskolai oktatásról. 58. Magyar nyelvünk felszabadulása. (Kanyaró F.) A kolozsvári unitárius kollegium könyvtárának érdekes könyvei. (Kanyaró F.) 59. A brit bibliák terjedése. Kálnoki Bedő Dénes †. 60. Ferencz Gyula †. Adorján Domokos †. 61. Az erdélyi ref. egyházkerület. A bibliának ujonnan felfedezett kézírata. 112. Az angol unitáriusok igazgatóválasztmánya. 113. A német róm. kath. theol. facultások. Loisy abbé kiátkozása. 114. A modern katolikusok. A róm. kath. országok katolikussairól. 115. A magyarországi unitarius egyház névtára. Az erdélyi nemzeti muzeum könyvtáráról. Tanári vizsga. Tanulmányi verseny. 116. Zeller Eduard †. 117. Dr. Kőváry László. Kegyelet. 174. A székelyudvarhelyi unitárius templom. 175. Az unitárius egyház állami segélyének ügye. 176. Vegyes házasságok kérdése a főrendiházban. 177. Régi tanulók összejövetele. 178. Az angol unitáriusok idei nagygyűlése. 179. Strauss Dávid Frigyes emlékszobra. 180. Gymnasiumunk. 181. Tudori szigorlat. Tanári szakvizsga. Konez Gyula †. 182. Pfleiderer Ottó. Vallás és vallási türelem. Theologiai tudományos kérdések. 236. A szabadelvű judaismus Amerikában. Szabadgondolkodók egyesületéről. 237. Értesítő. Tanári kinevezés. 238. Hellenismus és kereszténység. A bányai ág. ev. egyházkerület. 282. A dunántúli ref. egyházkerület 285. A németországi katolikusok congressusa. 287. A magyar róm. katolikusok országos gyűlése. 288. Országos vallásgegyenlőségi szövetség. Angliában. 289. Három marosköri unitar. egyház lélekszáma XVII. száz végén (Kelemen Lajos.) Volt-e Dávid Ferencz szinigazgató? (Kanyaró F.) 290. Miben hisznek a spanyolok? A jezsuiták. 291. A babyloniai kutatások. 292. A vallástörténelmi congressus. 293. Beöthy Zsolt. Törökök és arabok. A Szent-Bertalan éjre. 294. Macreadynek neje. Dézsi Mihály †. 295. Az északamerikai egyesült államok. Az erdélyi r. kath. statusgyűlés. 353. Dr. Zsilinszky M. 355. Az orsz. vallásgegyenl. szöv. 356. Loyson Hyacinthe. Dávid F. a „Protestant“ lapban. 358. A babyloniai kutatások. 361. Reformálható-e az islam? 362. Dickensről. Jubileum. 363.

Gyászhirek. 61. 117. 182. 295. 363.

Unitárius vallási könyvek:

Channing művei. Hat kötet. Egy kötet ára 2-40 kor. A Keresztény Magvető előfizetőinek postán küldve 1-50 kor. Kapható szerkesztőségünkénél, valamint a következők.

Unitárius Kis Tükör. Az unitárius egyház története, hitelvei, egyházalkotmánya és szertartásai. Ferencz József püspöktől. Harmadik átdolgozott kiadás. Ára 1-60 kor.

Egyházszert. dolgozatok. Ferencz József püspöktől. Stein János könyvvarúsnál.

Unitárius Káté. Ferencz József püspöktől. Ára 80 fillér.

Imakönyv templomi használatra. Albert János lelkésztől. Ára 4 kor.

A keresztény hittudomány összege. Az unitáriusok szerint. Latinból fordította Derzsi Károly. Ára 3 korona.

Unitárius kereszténység. Egyh. beszédek. Irta Péterfi Dénes. Ára Kókai Lajosnál Budapesten 3-20 kor.

A Jézus asztalánál. Beszédek és imák. Irta Péterfi Dénes. Ára Kókai Lajos bizományában Budapesten 3 korona.

Szabadelvü vallásos gondolkozás a XX. sz. kezdetén. Angolból ford. unitarius lelkészek és tanárok. Kiadta Ferencz József püspök. Ára 3 korona.

Isten és lélek. Armstrong A. Richardtól. Fordította Péterfi Dénes. Ára 3 korona.

Vallás és szabadság. Angolból ford. unitar. lelkészek és tanárok. Kiadta Ferencz József püspök. Ára 3 kor.

Chrysostomos két beszéde. Fordította Péterfi Dénes. Ára 1 korona.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIII. évf.

Januarius—Februarius.

1-ső füzet.

A pápaság és a modern katholicismus.

A pápaság középkori intézmény és bezárt rendszer. Nagy hatalom a multban és uralkodó ma is sok ezer lélek felett. Sőt a socialistikus pártoknak minden hatalom, minden tekintély ellen irányzott törekvései és a társadalmi élet minden viszonyára nézve megindított gépies egyenlősítői mintha a pápaság számára növelnék most a tért, hatalmának kiterjesztésére. De gondolkozó, a jelen pillanaton túltekintő hű keresztény katolikusok aggodalommal vannak a jövőt illetőleg eltelve; mert ha egyes jelenségek nemleges alakban kedvezőknek is látszanak a pápaságra nézve, de sokkal számosabbak az olyan körülmények, a melyek helyzetét a jövőben kétségessé teszik. Ott áll az újkori miveltség tényleges nagyszerűségeivel, e folyton előrehaladó tudományal, e tudomány-terjesztette tisztább ismeretekkel, homálytalanabb világossággal, magáról a vallásról, a kereszténységről magasabb, szellemibb felfogással. És a pápaság e miveltségen kívül vagy azzal szemben . . .

Magatartása a legsajátosabb és abból a legkülönösebb helyzetek származnak. Az utóbbi kétszáz évben a pápaság történelmében két ellenkező dolog találkozik össze ismételten. Minden ténynyel, mely győzelmét, hatalmának növekedését jelenti az egyházban, egy másik tény jár együtt, mely befolyásának csökkenésére mutat az államban, a gondolat világában s a polgári életben. Mikor Rómában csalhatatlanságát, dogmatikai istenítését kimondják, ugyanakkor eltűnni látja a világ a pápaság világi hatalmának utolsó nyomait is; mikor felmagasztaltatik a főpap, ugyanakkor megsemmisül benne a világi fejedelem.

Ez egymással ellenkező két dolognak összetalálkozása ugyanegy okból származik, a természetfeletti tekintély és a theokratia elvéből, mely a mikor teljes hatalmat biztosít a

vallási dolgokban, ugyanakkor folytonos fenyegetést foglal magában a világi hatalmak függetlensége, a nemzetek szabadsága ellen. Azok a nemzetek, melyek schismatikuskok, a pápától elszakadtak, minthogy független vallási és erkölcsi életük van, nem érezték szükségét annak, hogy Rómával benső összekötetésben maradjanak; a melyek pedig katolikusok maradtak, folytonos összeütközésben állanak vele és erejüket épp oly szakadatlan, mint teljesen eredménytelen izgalmakban emésztik.¹

Az 1864-iki Syllabussal a pápaság nyilván hadat izen a gondolatszabadságnak és az egész újkori műveltségnek. Két irányzat, két egymásba nem olvasható elv áll itt egymással szemben. Az újabbkori műveltség elve: az ész és lelkiismeret önállósága, következésképp a nemzetek önkormányzata és a bölcseség, művészet és tudomány függetlensége. Ez elv az intézmények és törvények fokozatos átalakítását kívánja és a szellem felszabadítását az egyházi és úgymondott természetfeletti gyámkodás alól. A pápaság theokratikus elve pedig tiltakozás mindez ellen, korlátozása a szellemek hatalmának, megakadályozása minden haladásnak.

Ez ellenkezés a róm. kath. egyház kebelében nyomasztóan hatott. Azért az ellenkezésnek a megszüntetésére egy theologikus iskola alakult a múlt század végén, a modern katholicismus.

A modern katholicismus álláspontja: meg kell különböztetni az újabbkori műveltség elvét és annak tévedéseit és káros következményeit. Az egyház az előbbit nem kárhoztatja, hanem csakis az utóbbiakat. Végre is e műveltség keresztény eredetű; keresztény vágyai által, keresztény a jog tisztelete, az egyenlőség kívánása és a testvériség érzete által. Miért kellene mindig háboruszkodni? Kétségtelenül az egyház nem fogadja el mint vallási dogmát a lelkiismeret szabadságát, a polgárok és pártoknak a törvényelőtti egyenlőségét; de elfogadja ez elveket, mint a természeti és polgári rend elveit. Az egyház maga nem kíván más jogot igénybe venni, csak a mely minden polgárral közös, nem akar másképpen, csakis a megnyerés, reábeszélés által diadalmoskodni. Tehetik, hogy ne fogadják el az igazságot, a melyet tanít; az egyház csakis a prédikálás szabadságát kívánja.

¹ V. ö. A. Sabatier: Les religions d'autorité et la religion de l'esprit 242. lap.

Ez elméletnek következménye, hogy a róm. katolikus egyház lemond arról, hogy a világi hatalom felett uralkodjék, hogy arra törvényeket parancsoljon. Mint minden más vallási vagy böleselmi társaság, csak a közjogra, a szabad véleménynyilvánítás és szabad verseny jogára támaszkodik. Megelégszik azzal, hogy a legrégebb és a legjelentékenyebb az egyházak közt és eltüri maga körül más egyházaknak létezését. Nem kívánja azokat másképpen, csakis az ész erejével legyőzni. Elismeri, hogy a róm. kath. egyház maga is csak egy felekezet, egyike a történelmi kereszténység számos formáinak, melyek közül az embernek joga van bármelyiket választani.

A pápaság azonban eleitől kezdve távol tartja magát a modern katholicismus képviselőitől. Érzi, hogy nem korlátozhatja magát a nélkül, hogy le ne mondjon. Érzi, hogy a szabadelvű katolikus irány tagadását foglalja magában annak az elvnek, melyen az egész pápai rendszer nyugszik. Nem is mulasztja el, hogy a szabadelvű törekvéseket minden újabb esetben ne kárhóztassa. És a mikor a francia és amerikai szabadelvű róm. katolikus mozgalmak nagyobb mérveket öltenek, 1907-ben, Syllabust ad ki a modern katholicismus ellen.

A pápaság tehát továbbra is fentartja igényeit. De ezzel nem változtathatja meg azokat a körülményeket, a melyeknek valósága politikai és tudományos tekintetben ránehezedik.

Dogmává emeltetvén, a pápaság csak metaphysikai hatalom. Kétségtelen, hogy még sokáig fog nagy kiváltságot élvezni és szava még sokáig fog nagy súlylyal esni a nemzetek politikai tanácsába. De a szentszék diplomatiája, melylyel ezt gyakorolja, mennyire más ma, mint régen; mennyire megváltozott az idő VII. Gergely és III. Ineze pápasága óta. Mily más ma a pápa viszonya a német császár és az angol királyhoz. A kiátkozásnak akkor hatalmas fegyvere ma széttörve. Róma menydörgése ma nem hangzik messze s nem visz egy uralkodót se Canossába.

A kérdés mindennap szűkebbre szorul a pápaságra nézve. A pápa Rómában székel, de helyzete, hogy nem király többé és alattvaló se tud lenni. És tekintélye? A katolikus egyház minden államban szembe találja magát a polgári és politikai törvényekkel, a melyeket megtámadni nem tud nyíltan, sem elfogadni őszintén. Végzetszerűen lebeg a közt, hogy hozzájáruljon-e vagy ne járuljon? Nem tudván magát sem az egyikre,

sem a másikra elhatározni, kényszerülve van arra, hogy tiltakozva magát megadja.

A gondolat világában is ily nyomott a helyzete. Tekintélytheológiája vagy megtagadja a böleselmi megvitatást, vagy helyet ad annak. Ha megtagadja, önmaga zárja ki magát arról a térről, hol ma a különböző vélemények egymással szemben szabadon harezolnak és diadalt aratnak és így a tudomány részéről nem nyer mást, csak megvetést és foledést. Ha pedig helyet ad, akkor kárhoyztatás éri, hogy az észit itélőbiroul elismeri, s akkor dogmája a külső és természetfeletti tekintélyjellegétől megfosztva csak egyike lesz azoknak a különféle kérdéseknak, melyek az emberi szellemet a természettudományban, a vallások történelmében és a böleselemben foglalkoztatják.

A modern katoolikusok ez utóbbi útát választották. A természetfeletti, az abszolút köréből nem tartózkodnak lehozni a dogmát az emberi eszmék és dolgok természetes folyamába. Nem tartózkodnak alávetni tudományos megvitatásnak; készek módosítani, megújítani a hitformákat, mert meg akarják menteni a vallási lényezet; együtt akarnak haladni a természeti és történelmi tudományyal és a vallást műveltségi tényezőnek megtartani. A pápaság az 1907-iki Syllabussal a természetfeletti körébe huzódik fel, tiltakozva az ellen, hogy „az egyház a természeti és theologiai tudományok fejlődése iránt ellenséges indulattal viseltetnék“ (Syl. 57. p.) s ugyanakkor kárhoyztatva a modern kath. írók műveiben foglalt tudományos vizsgálódáson alapult összes theol. nézeteket.

De hiába hivatkozik a pápaság természetfeletti czimre, hiába a merev magatartás, az elszigeteltség. A tudomány folyamai tovább haladnak s a kárhoyztatás odadobott kövei nem fogják azokat útjokban feltartóztatni. Az emberi ész vizsgálni fogja a szentirati szövegeket és felfedi azoknak mivoltát és alkot a dogmáknak új formákat. A pápaság történelmi fejlődésből állott elé és annak a törvényeinck van alávetve. A nagy római birodalomban se gondol a caesarok környezete mást, mint hogy uralmuk örökkétartó lesz a világon. De a történelmi fejlődés saját benső törvényeit követi. Hogy a pápaság intézménye a Krisztustól és az apostoloktól származik, mi több történelmi valósága van ennek, mint annak a felvételnek, hogy a caesarok családja Aeneas véréből ered? Költői ékitések ezek a gépen,

mely az emberi dolgok vonatát mozgatja, de nem pótolhatják a belől levő gőzt, mely a mozgást létrehozza, sem azzal nem vehetők egynek. A gép kerekei forognak az ismeretlen jövő felé és a világ ábrázata megújul.¹

A katolicismus mystikus lelkesülésnek és hősiességnek a forrása, mit nem feledhetnek azok a lelkek, melyek abban növekedtek; de egyszersmind érezniök kellett azt is, hogy a katolicismus hierarchiájával a lelkiismeret elnyomója, minden önkéntes és szabad ihletnek ellensége, s a gondolatot régi dogmákba lánczolja le s az erkölcsi életet a gyermekkori vallásosság gyakorlataiba. Pedig úgy látják, hogy a vallás ereje nem függ a papság mozdulatlanságától, mert a hit előbb létezett, mint a hitrendszer, a vallás előbb, mint a papság; a papság függ a vallástól és nem megfordítva.

A tekintélyelvre nézve pedig, hogy nem nélkülözheti egy vallás se azt, de különbség van a között a tekintély-elv között, mely természetes, jogosult, mely egy vallási társaságban magától keletkezik és a dogmatikai elv között, melylyel természetfelettivé, abszolúttá teszik a tekintélyt, az alatt az ürügy alatt, hogy erősítik.

Elismerik, hogy az egyház a középkorban jóltevője, nevelője volt a népeknek s tekintély-elve elvitathatlan volt, mert küldetése nem volt bevégezve. De ily tekintély-elv csak addig tarthat érvényt, míg az ember felnőtt korba jut. Ekkor megváltik a tekintély gyámkodásától, hogy a lelkiismeret önállóságára emelkedjék.

A pápaság a tekintély-elvet továbbra is a természetfelettséggel akarja megőrizni. Az igazságot magának akarja alárendelni, a helyett, hogy magát az igazságnak szentelné. Nem szolgálja, hanem ura akar annak lenni. Így az egyház nem követheti a szellemek evolutioját, hanem folytonos ellenmondásban van azzal. A tekintély formák, melyek a gyermekkori, kevésbé fejlett emberiséghez találtak, nem alkalmasak a felnőtt, felvilágosult emberiség számára. A lelkiismeret és a hagyomány közt az összeütközés folytonos... Ezt akarták a modern katolicismus képviselői az Istenről, a teremtésről, a kijelentésről, a megtestesült Ige személyéről és a megváltásról szóló dogmák

¹ V. ö. A. Sabatier: Les religions d'autorité 249. l.

reformálásával megszüntetni. A pápaság kárhozzátással sújtotta, eszméiket „elvetendőknék“ ítélte.

De a modern katholicismus, a melynek már egész irodalma s a szabad országokban gyülekezetei vannak, nem fog megsemmisülni. A pápaság, mely már magába nyelte a püspökök tekintélyét, a conciliumok, a hagyomány, az egyház tekintélyét, ott lesz Rómában az összesített theokratikus tekintélyelv egyedülies szédületes magaslatán, a modern katolikusok pedig lent a földön ama nyílt mezőkön, hol más keresztény és honfi társakkal együtt a lelkiismeret tekintély-elve alatt a nemzetek jövőjéért s az emberiség előhaladásáért munkálhatnak.

PÉTERFI DÉNES.

Tanulmányok Luther irataiból.

IV.

Az egyház babyloni fogságáról.¹

Jézus tanításainak központja és lényege istenországa. Ez nem látható közösség, nem külső alapokon nyugvó birodalom, hanem a szó igazi értelmében vett erkölesi ország. Tagjait nem külső cselekedetekből, nem is bizonyos látható formák gyakorlásából, nem is valamely közös hitvallás elfogadásából lehet fölismerni, hanem érzületükről, akaratuknak jóságáról, szívének tisztaságáról. Ez országban nincsen semmi közvetítő hatalom. Itt az ember maga minden. A saját akaratán kívül senki sem lehet az erkölesi ország polgára, de erős akarattal mindenki megszerezheti azokat az előnyöket, melyeket tagjainak biztosít. Ilyenszerű rajzát látjuk mi istenországának azokban a gyönyörű példázatokban, melyeket Jézus különböző alkalmakkor erre vonatkozólag mondott s a melyek tanításának legszebb és legeredetibb részét alkotják.

Nem állítjuk, hogy a vallás általában minden külső forma nélkül is virágozhatik. A nélkül, hogy a külső szertartások a vallás lényegéhez tartoznának, olyan tényezők, melyek a vallás életére, gyakorlati nyilvánulására megkivántatnak. Azt nem mondjuk, hogy a Jézus vallása ama tisztán erkölesi alapokon, minden külsőség és szervezet nélkül kiállotta volna az idők viharait s a világ egyik leghatalmasabb történelmi tényezőjévé lett volna. De már azt igen is állítjuk, hogy az egyház midőn a különböző irányokkal és áramlatokkal folytatott harczaiban minden sulyt a szervezetre fektetett s a lényegét a külsősé-

¹ Dr. Luther Márton művei. Kiadta a Luther-társaság. Sajtó alá rendezte dr. Masznyik Endre, II. k., 122. s köv. I. Pozsony 1905.

I—III-at I. Kor. Magv. 1907. évf.

gekbe helyezte: akkor teljesen ellentétbe jött Jézusnak a vallásról adott fogalmával. Az egyház ugyan azonosította magát istenországával, de a nélkül, hogy annak a Jézus szerinti tartalmát megőrizte volna. Vallás és egyház két különböző fogalommal lett s a legtöbbször az utóbbi elnyelte az elsőt. A vallás belefűlladt a dogmai és hierarchiai rendszerek mélységes tengerébe. Az egyháznak nem az volt többé célja, hogy istenországot megvalósítsa, hogy a vallásos és erkölcsös életet előmozdítsa, hanem minden eszközzel a saját hatalmi érdekeit támogatta. Számító körültekintéssel és okos politikával a vallásos életnek minden megnyilatkozását a saját céljai szolgálatába állította. Így lett az egyház egy gyönyörűen összeállított hatalmi szervezetté.

Hogy a hierarchia miképpen fonta be az egyes népeket és nemzeteket, hogy a törvényesség színe alatt miképpen zsarolja ki azoknak jóhiszeműségét: ezeket világította meg Luther „A német nemzet keresztyén nemességéhez“ írott nagy művében, midőn lerombolta azt a hármast, melyet a pápaság maga körül vont. De ez még nem minden. Az anyagi veszteség is érzékenyen sújt, de kétszeres fájdalmat okoz az, ha lelkünkben vallunk kárt. És az egyház nem elégedett meg azzal, hogy külsőleg leigázta a népeket, hanem a lelkeket is bilinesekbe verte. Ebből a célból elvette tőlünk az üdvözülés jogát és kötelességét. Magát közbenjárónak tolt fel úgy, hogy az ő közvetítése nélkül senki se juthasson az üdvösség ígért-földjére. Az ember maga magára nézve semmivé lett. Testestől-lelkestől az egyház gyámkodása alatt állott. Hogy annál súlyosabb legyen a bilincs: az egyház kitalálta s egyben magának lefoglalta az úgynevezett üdveszközöket. Ezekkel pedig mind-megannyi hatalmas lánczozal úgy kötötték a lelkeket az egyházhoz. Ez volt az egyház babyloni fogsága.

Úgy látszik, hogy Luther a lelkekkel való emez üzérkedést, az üdveszközökkel való eme szertelenkedést tartotta a legveszélyesebbnek, a mely ellen Kálvin is a legelkeseredettebb harczot folytatta. Ezért a mikor ez ellen emeli fel tiltó szavát, akkor a legnagyobb theologiai készültséget és a legelszántabb vitázó erőt árulja el irásában. Nem szórja a haragnak mérges nyilait, nem tiporja el az ellenfelet, a mint Kálvin tette, hanem felvilágosít, oktat, meggyőz a tudomány, az ész és a szentírás

fegyvercivel. Rágyújt hát arra a dalra, melyre nézve ígéretet tett előbbi iratában, midőn így szólt: „Tudok én még más nótát Rómáról és hadáról. Ha viszket a fülük, hát elénekelem azt is nekik s még harsányabb hangon“. Ez ígéretét váltotta be Luther, midőn 1520 oct. 6.-án „Az egyház babyloni fogságáról“ írott művét nyilvánosságra bocsátotta. A mű hatása nagy volt. Nem csak a theologusok keltek ki ellene, de még VIII. Henrik angol királyt is föllépésre készítette. Nem is ok nélkül, mert ezzel az egyház legfájóbb részére tappintott s legkényesebb kérdéseit tárgyalta merész nyíltsággal, de keresztényi szeretettel, a mint ez kitűnik a mű tartalmából.

Alig van a keresztény cultusnak alkotó része, a mely annyi viszálynak, elszánt küzdelemnek, félreértésnek és visszaélésnek lett volna a forrásává, mint éppen az Urvaesora. Ebből a Jézus halálára emlékeztető egyszerű szertartásból a százévek folyamán olyan különös mysterium alakult ki, melyet sem a szentírás tanításával, sem a józanész tanácsával összeegyeztetni nem lehet. A hálás és kegyeletes emlék az egyházi érdek befolyása következtében hatalmas bilincsesé lett a lelkek leigázására. Ezért Luther említett művében első sorban az Urvaesorával történt visszaéléseket világosítja meg s ezt a szertartást, vagy a mint ő nevezi, szentséget a lehetőleg evangéliumi alapra helyezni igyekszik.

Az Urvaesorával történt első visszaélés az *egy szín alatt való kiszolgáltatás*. Luther ez ellen egyfelől az ész, másfelől a szentírás fegyverével érvel. Hivatkozik a synoptikus evangéliumokra, a melyek egybehangzóan állítják, hogy Jézus kenyeret és bort adott a tanítványoknak. Ugyanezt cselekedte Pál apostol is. Ugyancsak az evangéliumok nem csupán a kenyérről mondják: „egyetek ebből mindnyájan“, hanem a pohárról is így szólnak: „igyatok ebből mindnyájan“. Ha tehát Jézus és az apostolok egybehangzóan a két szín alatt való kiszolgáltatást tanítják, akkor miféle alapja van az egy színben való kiszolgáltatásnak? Ha pedig a teljes szentség csak a papoknak szolgáltatott ki és azoknak van rendelve: akkor miért adnak a laikusoknak egy szint is? Hiszen ha a Jézus ezt nem rendelte, akkor valóságos szentségtörés. Mivel lehet igazolni azt az állítást is, hogy az egyház belátására bizandó a kiszolgáltatás módja? Hiszen ha itt szabadkezet engedünk az egyháznak s

elismerjük azt a jogát, hogy az egyik színt megvonhatja a laikusoktól: ugyanazon logikával megengedhetjük azt is, hogy pl. a kereszteleés és gyónás egy részét is elvonja a hívektől. Éppen ezért, ha a két szín együttes élvezete alkotja a teljes szentséget, a mit senki sem von kétségbe: akkor a laikusoknak megcsontítva adott szentség nem az igazi szentség. Az egyház pedig a milyen jogon megvonja a bor színét, éppen olyan jogon megvonhatja a kenyér színét is. Hiába kárhoztatja azért az egyház a husszítákat, mert ezek a szentírás alapján állanak; de az egyház azzal teljesen ellentétes gyakorlatot űz. De tovább menve még a hagyomány sincs mellette. Hiszen úgy Cyprián, mint Szt. Donatus bizonyosságot tesz e mellett, hogy szokás volt a gyülekezetekben az Urvaországát mind a két szín alatt kiszolgáltatni.

Mi az alapja tehát az egyszín alatt való kiszolgáltatásnak? Luther szerint nem egyéb, mint a római zsarnokság, a mely ez által is ki akarta tüntetni a papságnak a laikusok fölötti előnyét és hatalmát. Ideje azért hogy a keresztényi szabadság valahára kivívja a maga jogait s mindenkinek belátására bizassék az Urvaországának élvezési módja. Ilyen erőteljesen és helyes logikával érvel Luther az Urvaországával való első visszaélés ellen.

E szentségnek másik fogsága az *átlényegülés tana*. E tan szerint az Urvaország alkotó részei: a kenyér és bor a papi áldás következtében lényegükben átváltoznak a Krisztus valóóságos testévé és vérévé s csupán a kenyér és a bor külszine marad meg úgy, hogy ott a szem nem testet és vért, hanem kenyeret és bort lát. A „credo quia absurdum“ elve egyetlen dogmára sem alkalmazható inkább, mint erre. Mennél nagyobb képtelenséget foglal magában e tan: annál görcsösebben ragaszkodott hozzá az egyház. És ha valaki e tan fölött gondolkodni merészkedett s annak szörnyű ellentmondásaira rámutatott: nyomban kész volt az eretnekség bélyege s ennek nyomában a pápai átok. Luther jól ismerte e kérdés kényes voltát, de azért nagy bátorsággal kezd annak bonczolgatásához. „Képtelen“ és „új módi“ beszédnek nevezi azt, a mely a valóóságos kenyeret a kenyér „színének“ vagy „járulékanak“ nevezi. Nem is a szentírásból van merítve az a tudomány, hanem az Aristoteles bölcsészeteiből, a melyből még több hasonló képtelenséget

vettek át a scholastikus írók, a nélkül, hogy őt magát felfogták vagy megértették volna. Ezért Luther első sorban a saját fegyverüket fordítja ellenük, a midőn olyan éles dialektikával mutatja ki az aristotelesi alapon nyugvó egyházi logika szörnyüségait, a mely akármelyik scholastikus írónak dicsőségére válnék.

Miért is ragaszkodik az egyház az átlényegülés tanához? Azért, hogy a bálványimádás veszedelmét elkerülje s nehogy a kenyeret és a bort kezdjék imádni a hívek. Ez Luther szerint érthetetlen és nevetséges beszéd s ezt a megkülönböztetést a kenyér és annak járuléka között a laikusok soha meg nem teszik. Hiszen az átlényegülés tana szerint is nem a járulékokat imádják a hívek, hanem az azok alatt rejtőző Krisztust. Miért ne lehetne jelen a Krisztus éppen úgy a kenyérben és a borban, a mint jelen van ennek a járulékaiban? Ime az izzó vasban is két lényeg: a tűz és vas van jelen és pedig úgy, hogy mind a kettő a vas minden részecskéjében ott van. Miért ne lehetne a Krisztus „megdicsőült teste“ a kenyér lényegének minden részecskéjében? Luther szerint is sokkal okosabb a laikus osztály, mint a papság, mert az, ha nem érti az Aristoteles bölcsészetét, nem is bibelődik velé, hanem egyszerűen hiszi, hogy a Krisztus testét és vérének veszi az Urvacsorában, de hogy ezt mi foglalja magában, azzal nem törődik.

Nem csak az ész, de a szentírás is a valóságos kenyér és bor mellett teszen bizonyosságot. Mikor Jézus az Urvacsorát szerzette, így szólott: „Vegyétek és egyétek, ez az én testem“, „igyatok ebből mindnyájan, ez az én vérem“. Jézusnak e szavai Luther szerint így értelmezendők: „ez a kenyér az én testem, ez a bor az én vérem“. Tehát az Urvacsorában valóságos kenyeret és bort veszünk, de ott van abban a Krisztus teste és vére. Luthernek e felfogása bár haladást jelent a hagyományos felfogással szemben, de sok van még benne olyan, a mi az ész kritikáját ki nem állja s a szentírás szellemének is ellene mond. Ez volt az az ütköző pont, mely a reformatiót két irányba terelte. Egyébként Luthert e felfogásában az ő sajátos christológiája is támogatta.

Az Urvacsora szentségének harmadik fogsága a *mise*. A kath. egyház a Jézus által az utolsó vacsorán szerzett áldozatot nevezi misének. Ez az összes istentiszteletnek a központja.

Ugyanazon ereje van, mint a keresztfán hozott áldozatnak. A kettő között az a különbség, hogy míg a mise vérnélküli, addig a kereszthalál véres áldozat. A mise által megnyerhetik a hívek bűneik bocsánatát, imáik biztos meghallgatását, ideiglenes áldásokat és örök jutalmat. Nemesak az élőkért, de a holtakért is fel lehet ajánlani a miseáldozatot. A mise hatékonysága a pap szándékától függ, vagyis annak gyümölcseit ő alkalmazza. A miseáldozatnak a bemutatása vagy meghallgatása minden cselekedetek között a legértékesebb s már maga a részvétel üdvösséges cselekedet. Ezek után nem csodálkozhatunk, ha az egyház határtalan szívóssággal ragaszkodott és ragaszkodik hozzá, mert az nagy szolgálatokat tett a hierarchia érdekeinek. Maguk a kath. írók is így nyilatkoznak róla: „A hány csepp van a tengerben, a hány fénysugár a napban, a hány csillag az égen, a hány virág a földön: oly sok titok van a szent miseáldozatban.¹ Azonban szerintük ez a titokzatosság a szentség fő érdeme, mert ez hajt olyan dús jövedelmet az egyház részére.

A reformatorok, úgy Luther, mint Kálvin, tehetségeik legjavát vitték a mise elleni küzdelembe s különösen az utóbbi haragjának és bosszuságának a villámaait is reáuditja. Luther szerint a misével való visszaélés ezer más visszaélés forrásává lett. A mise nem egyébre való, mint hogy a papoknak jövedelmi forrásul szolgáljon. Ezért kellett azt a homály és titokzatosság palástjába burkolni. Éppen ezért, ha tisztán akarjuk fölfogni azt a szentséget, el kell távolítanunk mellőle minden külsőséget, minden fölösleges díszet, a mi idő folytán hozzátapadt s tisztán a jézusi alapra kell helyezkednünk.

Mikor és mely szavakkal szerzette hát Jézus a misét? Halála előtti este, mikor vevé a kenyeret, hálákat ada és megtöré azt és adá az ő tanítványainak, mondván: vegyétek és egyétek, ez az én testem, mely ti érettetek adatik. És vevé a poharat, hálákat ada és adá nekik, mondván: igyatok ebből mindnyájan, ez a pohár az új szövetség az én véremben, mely ti érettetek és sokakért kiontatik bűnök bocsánatjára. Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre“. Ez igék szerint a mise nem egyéb, mint a „bűnök bocsánatjának az ígérete, melyet Isten

¹ Spiragó Ferencz: Katholikus katekizmus. III. rész. 12. s köv. l.

tett nekünk és oly ígéret, mely az Isten fiának halálával peccéltetett meg“. Ha meggondoljuk azt a tekintélyt és fölényes tiszteletet, melyet a mise az egyházban kivivott; ha figyelembe vesszük Luthernek szerzetesi neveltetését: nem fogunk csodálkozni azon, hogy a misével nem tudott olyan könnyen szakítani s azt a szentírás tanítására tudja alapítani. Azonban opus operatum-féle hatóerőt nem tulajdonít neki, hanem nyíltan kimondja, hogy ahoz csak hittel járulhatunk. Üdvösségünket semmi más erő és hatalom elő nem mozdíthatja, csupán az a hit, melylyel Isten ígében és ígéretein csüngünk. Éppen ezért alig van veszedelmesebb tévelygés, mint az, mely a misétől a hitet elvonja s azt akarja elhíttetni, hogy általa mindent el lehet érni Istennél, sőt azt hirdeti, hogy vele még másokra is lehet hatni. Erre Luther azt mondja, hogy a mint más helyett senki pap nem lehet, feleséget nem vehet, az utolsó kenetben nem részesülhet: úgy a mise áldásait sem élvezheti. A mise nem jó cselekedet, melyet mi Istennek ajánlhatnánk, hanem kegyelmi ígéret, melynek csak hit által lehetünk részesei. A mise annál hatásosabb, mennél érthetőbb és tisztább. Éppen ezért minden nemzetnek a saját anyanyelvén kellene hirdetni. Ezek Luther főbb gondolatai a miséről. Nem eltörölni, hanem megtisztítani s fogságától megszabadítani akarta. Célja volt, hogy a szolgaság lánczát az üdvösség előmozdítójává tegye. Természetes, hogy Luther óta sokat tisztultak vallásos fogalmaink s mi ma a misét semmiféle alakjában el nem fogadjuk.

Második szentség a *keresztség*. Ennek a szentségnek a kis gyermekekre vonatkozó része érintetlenül maradt, mert azt a kapzsiság nem használhatta ki a saját czéljaira. Azonban a keresztség erejének ki kell hatnia az egész életre. És ebben a tekintetben már nem végezheti hivatását. Nem végezheti azért, mert kivülről az üdvözülésnek annyi más haszontalan módját eszelték ki, hogy azok mellett a keresztség teljesen elvesziti az életre kiható erejét. Mi is hát tulajdonképpen a keresztség? Luther szerint ez is egy „isteni ígéret“, mely az irás eme szavaiban jut kifejezésre: „A ki hiszen és megkeresztelkedik, idvezül“. A mint az Urvacsoránál, úgy a keresztségnél is a hit az első föltétel. Annyira nélkülözhetlen itt a hit, hogy e nélkül „a keresztség nem hogy használna, ellenkezőleg árt“. Hit által pedig a keresztség üdvösségünk legfőbb biztosítéka annyira,

hogy „egy megkeresztelt egyén, még ha akarná sem veszitheti el üdvösségét még a legnagyobb bűnök miatt sem, kivéven ha nem akarna hinni“.¹ Luther több alkalommal hangoztatja a hitnek mindeneket meggyőző erejét. A keresztségnek is az egyén hite akkora erőt ad, hogy azt semmiféle külsőséggel sem fokozni, sem eltörölni nem lehet. A „hitnek tulajdonított eme nagy erő mellett a külsőségeket olyan nagy szabadsággal tárgyalja Luther, a minőt még a fölvilágosult keresztények érthetetlen okokból manapság sem engednek meg magoknak. Különösen kiemeljük azt, hogy Luther egyáltalában nem ragaszkodik itt e hagyományos keresztelési formulához, nem kívánja, hogy a keresztelés az Atya, fiu és szent lélek nevében történjék. Nagy bibliai tudásával megelégszik azzal, ha a keresztelés az apostolok példája szerint csupán a „Jézus nevére“ vagy „nevében“ hajtatik végre. Csupán az a fődolog, hogy nem ember, hanem az Úr nevében végeztessék. Magának a szertartásnak semmi erőt nem lehet tulajdonítani, mindent egyedül a hitnek köszönhetünk. Valóban ideje volna már a nagy reformator nyomdokaiba lép-nünk s ama hagyományos, de ész- és szentírásellenes keresztelési formulát az evangéliumi kifejezéssel cserélnünk fel! De minket visszatart a fejlődés és igazság útján ama türelmetlenségből származó sötét fölfogás, mely a kereszténység lényegét három összefüggéstelen szónak az elősorolásába helyezi. E tekintetben már Luther megelőzött minket.

A fentiek után nagy kérdés az, hogy miként gondolkozunk *a kis gyermekek keresztségéről*, kik az isteni ígéretet meg nem értik s a keresztséghez szükséges hittel sem birhatnak. Ez a kérdés sok gondot okozott a reformatoroknak s ennek tárgyalásánál Luther sem szabadulhatott a hagyományos felfogás bilincseitől. Szerinte, ha a kis gyermeknek nincs hite, „segítségére jön a mások hite, t. i. azok hite, a kik keresztségre viszik“. Ezt a hitet az egyház imája közvetíti s így a kis gyermeket is megtisztítja s megújítja. Bár elismerjük, hogy a Luther álláspontján ennél jobb megfejtést alig lehetett volna találni, de a mi lelkünket ez semmiképpen nem elégíti ki, mert így a kis-gyermek keresztelést csak egy picziny hajszál választja el a katolikus opus operatum-féle cselekménytől.

¹ I. m. 171. l.

A *bűnbánatot* is még itt úgy tárgyalja Luther, mint harmadik szentséget, de már műve befejezésokor a hamis sacramentumok közé sorolja. Azért, mert nincsen látható külső jegye. Ez a szentség is úgy járt, mint az Urvaesora, t. i. eredetiségéből ki van vetköztetve s a kapzsiság pénzkereset forrásává változtatta. Maga a szentség nem is létezik már, mert a mint a többi, úgy ez is az isteni ígéretből és a mi hitünkéből áll, de éppen ezekről nem tud temmit az egyház. Sőt annyira ment, hogy e szentségnél egyenesen tagadja a hit szükségességét. Ha valaki mégis ezt tanítja, azt nyomban eretneknek bélyegezi.

Ennek a szentségnek három részét különbözteti meg az egyház, ú. m. a *töredelem*, *gyónás* és *elégtétel*. Mind a háromból kivesszett az, a mi jó s helyét az önkény és zsarnokság foglalta el.

A mi mindenek előtt a *töredelmet* illeti, azt érdemnek tekintették s nem gondoltak arra, hogy az tisztán a hitből származó cselekedet. A mint Luther kifejezi: „Nagy dolog a gyötrődő sziv és csakis oly hitből támad, a mely lángol az ígértől és az isteni fenyegetéstől, a mely Isten változhatatlan igazságára tekint, attól reszket, megretten és a lelkiismeretet összemorzsolja, újra felemeli és megvigasztalja, összemorzsoltan is megtartja úgy, hogy Isten fenyegetése a gyötrődés oka és az ígélet igazsága a vigasztalódás oka, ha hiszünk és e hittel az ember a bűnök bocsánatát megnyeri“.¹ Minden egyéb mellékes tehát, egyedül a hit a fő, mely után természetszerűen következik úgy a gyötrődés, mint a vigasztalás.

A *gyónást* magában véve Luther nem kárhoztatja. Sőt több helyet idéz a szentírásból, melyek a bűnök megvallását parancsolják. A titkos gyónást ugyan a szentírás nem rendeli, de azért azt is hasznosnak és szükségesnek itéli. Ez a gyötrődő léleknek egyedüli orvossága. A mint megkönnyebbül a sziv, ha bánatát kitarthatja a barát vagy testvér előtt: úgy a bűnös is vigasztalást talál Isten irgalmaosságában, ki az ő testvére által biztatólag szól hozzá. De az már kárhoztatandó a gyónásban, hogy azt „a pápák zsarnokságuk és pénznyuzásuk eszközévé tették“. Miként történhetett ez? Úgy, hogy a bűnöket osztályozták s azoknak egy részét a saját hatáskörükbe vonták, midőn megparancsolták, hogy azt csak az általuk kirendelt

¹ I. m. 197. l.

személynek lehet meggyónni. Ezzel szemben Luther a szentírás alapján bizonyítja be, hogy e tekintetben nincsen semmi különbség a bűnök között s mindenki jogositva van bármely bűnét annak gyónni meg, a kinek akarja. Ezzel a míg egyfelől közeledik az egyetemes papság gondolatához, másfelől az evangéliumi testvériség és szabadság elvét kiemeli abból a mélységes börtönből, melybe azt a dogmák és pápai bullák temették. Egyben pedig a gyónásnak jövedelmező esatornáját elzárja a pápa és püspökök előtt, hogy valódi kötelességeik teljesítésére annál több időt nyerjenek.

A bűnbánat harmadik részét: az *elégítelt* illetőleg már bőven kifejtette Luther a maga nézetét a 95. tételben s annak alapján mi is már ismertettük azt. Itt csupán néhány visszás helyzetre mutat rá, melyek a helytelen gyakorlatból önként következnek. E szentségnek ugyanis az volna a hivatása, hogy a lelkeket megnyugtassa. Így azonban lelkiismereti furdalást és belső nyugtalanságot okoz. Az volna a célja, hogy az Isten kegyelmében való hitet ápolja, így ellenben elnémitja azt. Az volna a célja, hogy az életet megjobbitsa, így azonban tétlenségre és haszontalan külsőségre szoktatja az embert. Végül e szentség gyakorlása által a bűnös még az elégítel előtt föllodozást nyer, holott ennek a dolog természete és az ősegyház gyakorlata szerint is éppen ellenkezőleg kellene történnie.

Ezzel be is fejezhetnők a szentségek ismertetését, mivel a többit Luther már előre is elveti. Azonban nem elégszik meg azzal, hogy egyszerűen eldobja, azt is megmondja, miért? Lássuk hát ez ellenvetéseit is röviden.

A *bérmálás* szentsége a kézrátételből származott, melylyel Jézus a kisdedeket illette. Alapjában nem volna veszedelmes ez a gyakorlat, ha eredeti jelentőségét megőrizte volna. Azonban az egyházban csak arra szolgál, hogy a püspököknek legyen egy kényelmes tisztük, melyet nagyobb fáradság nélkül is gyakorolhatnak. Szentségnek semmi szín alatt nem nevezhető, mert hiányzik belőle az isteni ígéret, a mi minden sacramentumnak elengedhetlen kelléke. Ezek alapján Luther törli a szentségek sorából s csak mint egy egyházi szokást vagy ceremóniát, úgy fogadja el.

A *házasságból* is minden alap nélkül nem csak szentséget, hanem valóságos torzképet csináltak. A házasság szentség már

azért sem lehet, mert ebből is hiányzik az isteni ígéret és a szentség jegye. De a józan ész is ellene beszél. Hiszen a házasság a világ kezdete óta létezik. Miért volna csupán a keresztény házasság szentség? Hisz a tapasztalat igazolja, hogy akárhányszor a keresztények között még több istentelen házasság fordul elő, mint a pogányoknál. Bizony nagyfoku elfogultság kell oda, hogy az egyházon kívül mindent megvessünk s lenézzünk.

Mi módon is lett a házasság szentség az egyházban? Merő tudatlanságból, mondja Luther. Nem ismerték a sacramentum szónak különböző jelentését. Ugyanis ez a szó nem mindig a közönségesen használt értelemben fordul elő, hanem akárhányszor „titkot“ jelent s a görög szövegben „mysterium“ szóval van kifejezve. Így a szentírásnak eme kifejezését: „Lesznek ketten egy testté s ez felette nagy sacramentum“ a házasságra vonatkoztatták s a sacramentum szót „szentség“-re s nem igazi értelme szerint „titok“-ra fordították. E tévedés szülte a házasság szentségét. Holott a fenti kifejezés — a mint ezt Luther részletesen kifejti — nem is a házasságra, hanem a Krisztus és az anyaszentegyház egységére vonatkozik. Ilyen magyarázat mellett, a szentségek számát a végletekig lehetne vinni. Így esalta meg őket — mondja Luther — a saját tudatlanságuk. De ez még nem volna nagy veszedelem. Azonban a házassággal kapcsolatosan olyan törvényeket állapítottak meg, a melyek nem csak a szentírással, hanem az emberi szabadsággal is teljesen ellenkeznek. Éppen a szabadság szempontjából itéli el Luther ama törvények nagy részét. Így a házassági akadályok közül el nem fogadható az úgynevezett „lelki rokonság“ akadály, mely megtiltja olyan személyek között a házasságot, a kik valamely szentség útján szellemi kapcsolatban vannak. Ugyancsak kárhóztatja a kánonjog amaz intézkedését is, mely a vegyes házasságokat tiltja. Sőt tovább megy Luther s még a házasságtörést sem ismeri el házassági akadálnak, a mire nézve hivatkozik Dávidnak Betsábéval kötött házasságára. Merő koholmánynak s szentírással ellentétesnek tartja Luther a „felavatás“ akadályát is, mely szerint a papi rend tagjai nem köthetnek házasságot, sőt a felavatás a már megkötött házasságot is felbontja. Az elválásnak már nagy ellensége s azt csupán a házasságtörés esetében engedi meg. Azonban az elvált szemé-

lyeknek meghagyja azt a jogot, hogy azután ismét házasságra lépjenek. Luther e fejtegetéseiben az emberi szabadságot mindennél többre becsüli s azt csupán az Isten igéje korlátozhatja.

A *papi rend* vagy *felszentelés* szintén a pópás egyház találmánya. Szentségnek nem tekinthető, mert a kegyelemnek semmiféle ígérete nincsen hozzákötve. A szentírás sem tud róla semmit. Az egyház pedig semmit sem rendelhet az Isten igéjén kívül vagy az ellen, mert „az elérhetetlen magasságban van az egyház felett“. Ennélfogva az egyház szentséget nem szerezhet. Hiába hivatkoznak a legtekintélyesebb egyházi írókra is, mert írásuknak a bibliával szemben minden ereje elvész. Vagy talán éppen a szentírásra támaszkodnak? S mit hoznak fel abból erősségül a papszentelés mellett? Jézusnak az utolsó vacsorán a tanítványokhoz intézett eme szavait: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre“. Azt állítják, hogy Jézus e szavakkal őket papokká szentelte. De ez Luther szerint nagyon ferde írásmagyarázat. E szavakban semmi ígéret nincs, hanem egy egyszerű meghagyás. Ilyennek pedig szentséget nem lehet szerezni.

De hát mi czélja is van ennek a szentségnek? Semmi egyéb, — mondja Luther — minthogy a papok és laikusok között egy elválasztó határvonalat alkosson s a papi zsarnokságnak egy eszköze legyen. Pedig a keresztények között semmi különbség nincsen. A ki megkeresztelkedett, az mind pap. A hivatásos papokra csupán az igel hirdetés van bízva. Más joguk és hatalmuk nincsen, mint a mit a hivektől kaptak. A felszentelés senkit pappá nem teszen. Éppen ezért Luther a következő erőteljes tanácsal fordul az ifjúsághoz: „Meneküljétek ti ifjak és ne engedjétek, hogy e szentséggel felavassanak titeket, csakis az esetben, ha vagy prédikálni akartok, vagy ha hiszitek, hogy a felszentelés e szentsége a laikusoknál jobbakká nem teszen titeket. Mert az órás imaolvasás semmi. Végre is a miseáldozás nem egyéb, mint a szentség élvezése. Mi van hát bennetek, a mi nem volna meg bármely laikusban? A körülnyírott fej és ruházat? Nyomorult papság az, mely nyiretből és ruházatból áll!“¹

Az *utolsó kenet* szentségének igazolása végett Jakab apostol

¹ I. m. 225. 1.

levelére szoktak hivatkozni, melyben ez áll: „Beteg-e valaki ti köztetek? hívassa az egyházi szolgálókat és imádkozzanak érte, megkenvén őt olajjal az Urnak nevében. És a hitből származó imádság megtartja a beteget és felsegíti őt az Ur! és ha bűnt cselekedett, megbocsáttatik neki!“ E szavakban meg vannak a szentség kellékei, t. i. az ígéret és a külső jegy. De Luther tagadja, hogy ez a levél az apostoltól származott volna. Sőt ha ő írta, akkor nem biztos alap ez, mert a Krisztuson kívül senkinek nincs joga szentséget szerezni. Különb is az utolsó kenet szentsége ellentétben is van a fenti igékkel. Azokban egy szó sincs arról, hogy a szentség csak a haldoklóknak nyújtandó, a mint ezt gyakorolni szokták. És az apostol korántsem akarta, hogy „utolsó“ legyen. Ellenkezőleg azért javasolja a kenést és imát, hogy a beteg meggyógyuljon. Ha valóban sacramentum szerző igék volnának ezek, akkor a bennük foglalt ígéretnek mindig teljesülnie kellene. Úgy, de ez nagyon ritkán teljesül, s ha teljesül, akkor már nem lesz az utolsó. Hogy magyarázza hát Luther az apostol szavait? Úgy, hogy az egyházi szolgálók — lehetnek ezek presbýterek is — többen menjenek a beteg ágyához és együttesen imádkozzanak, mert így a hit és szeretet egyesülve csodálatos dolgot művelhet.

Ez főbb vonásokban Luthernek második nagy reformatori irata. Ebben lép a maga teljes erejében előtérbe a reformator, ki az ó-bort új tömlőbe tölti s a lelkeket a több százados hagyomány és papi zsarnokság börtönéből világosságra vezeti. Minden szava a szabadság határtalan szeretetéről és a szentírás ismeretéről tanuskodik. Nemcsak élénk színekkel rajzolja az egyház babyloni fogságának nyomoruságait, hanem a kivezető utakat is megmutatja. Nem hiába mondotta Luther kortársa: Bugenhagen, e mű olvasása után: „Az egész világ vak és sötétségben ül, csak ez az egyetlen férfi látja, mi az igazság“.

VÁRI ALBERT.

Mária Therézia egyházpolitikája és annak következményei az unitárius egyházban.

III. Károly egyházpolitikáját leánya, Mária Therézia tovább folytatta. A protestánsok megsemmisítését az apa megkezdette és leánya be is akarta fejezni. A hagyományos ósdi szellem, vallási türelmetlenség épp olyan tulajdonságok a Mária T. gondolkodásában, mint a III. Károlyéban. — Mindketten teljesen spanyol hatás alatt állanak. Áthozták a spanyol inquisitio sötét szellemét, mely a lelkiismereti szabadság ellen éppen olyan irtó háborút szeretett volna kezdeni a Duna és Maros vidékén, mint a Mauzanáres és a Tájó partjain. A tulságig vitt katolikus szempont, a nagyhatalmi viszketegség, vagy a mint egy német író igen találóan mondja: „ki nem elégíthető torkosság” családi politikájuknak alkotó eleme. A Habsburg-ház fenhatósága alatt álló országok, nemzetek megtartása és azoknak katolikusossá tétele főczéljuk. A királyné trónra lépését a katolikusok nagy örömmel fogadták, míg a protestánsok tőle sem vártak többet, mint apjától, kiről azt jegyzi meg Cserey Mihály, hogy „ebben a császárban minden virtus megvagyon, csak szintén mivel már tiz esztendőttől fogva Hispániában neveltetett, azoknak baromi zélusokat és a reformata religio ellen való gyűlölséget felette imbibálta és a jezsuiták tanácsán jár, a honnan, hanem ha Isten csodálatos gondviseléséből akadályt vet elejekben, nem remélhetünk egyebet persekuciónál“.¹

I.

Mária Therézia családi élete világosságot vet egyházpolitikájára. Ez a nyitja az ő álláspontjának. Családjában mindent a saját érdeke szerint intézett. Férje, a szép, déleceg, megnyerő modorú lotharingiai Ferencz megengedte, hogy érvényesítse magát mindenütt, — mint mondja — „nem is számítja magát az udvarhoz: az csak a császárnéből és gyermekeiből áll“.² Gyermekeihez való viszonyában megnyilatkozik egész

¹ Cserey Mihály *Históriája*. Újabb nemzeti könyvtár 463—64. II.

² Marczali Henrik. *Mária Therézia* 170. I.

valója. Azok nevelésénél első és legfőbb feladat volt megtanítani őket az Isten iránti kötelességekre. „Intelek — írja egyik gyermekének — a házukban követett methodus követésére. Havonként áldozzál többször is. Ünnepe szombatján pedig böjtölj... Tartsd meg az ünnepeket. Ne feledd el gyónni időről-időre, hetenként vagy legalább kéthetenként. Nem mulasztod el bizonyára naponként a misét és este az olvasót...“¹ Nagyon haragszik, ha a gyóntató jezsuita nincs megelégedve és panaszkodik. „Gyóntató atyád levele elszomorított. Mindennap elmaradsz a miséről... Ha lényeges kötelességeid teljesítésében ellazulsz, el vagy veszve. Már két hónapja nem gyóntál. Ez kezdete minden tévelygésnek és bűnnek“.² Gyermekeit a gyóntató tanácsával és segítségével igyekeznek „hű katolikusok“-nak nevelni. Könyveket olvasni csak a gyóntató jezsuita engedelmével volt szabad. A vallási külsőségek: böjtölés, gyónás, áldozás, körmenetekben való résztevés stb. mind nagyon lényegesek. Ezek elhanyagolása a legszűkebb családi körben épp úgy, mint egész udvarában hiba, bűn, véték volt. Hozzá tartozói nem csak hívők, de mutatják is hitüket a családi hagyomány és a spanyol udvari ezcremónia-kivánta szertartásokban. Az udvar levegőjét a tömjénfüst tölti be. A család és az egész udvar vallásos meggyőződésében a régiség: tekintély, a hagyomány: törvény s a mult eszményi alap kellett, hogy legyen.

É katolikus családi irányzat természetsszerűleg vonta maga után a birodalom ügyeinek ilyen szempontból való intézését. A királyné erős katolikus egyházpolitikáját a „regnum Marianum“ megvalósítására irányította. Tehát a protestánsok aggodalma jogos volt. Mikor az 1741-iki országgyűlésen Mária T. a protestáns küldöttség elfogadását megtagadta,³ már tisztába voltak azok, hogy a királyné és kormánya egészen azonosítja magát a protestánsok ellenségével. „Vita protestantium est mors pontificiorum“ — mondotta a katolikus papság és nem gondolkodott másként a királyné sem. A mint udvarában csak akkor érezte jól magát, ha vallása érdekeit szolgálhatta, úgy birodalmában is akkor volt a legboldogabb, ha vallása terjesztését, hitének megerősítését előmozdithatta.⁴ Ezt pedig könnyen tehetette. Kezében volt minden hatalom. A protestáns autonomia „fictióvá“ lett. A protestánsok jogait biztosító bécsi és linezi békét — mert protestáns többség czikkelyezte be — törvénytelennek nyilván-

¹ Marczali H. i. m. 197. l. — ² Marczali H. i. m. 197. l.

³ Szilágyi Sándor, Magyar nemzet története VIII. köt., 328. l.

⁴ 1765-ben a királyné magyar gárdistákat küldött Rómába. Köztük volt egy *Gentsi* nevű „eretnek“ gárdista is, a ki — a pápa lábainak csókolhatásáért — katholizált. A pápa e fölötti örömeiben sirt s a királynénak megírta az esetet. „A felséges asszony is annyira megörvendett, hogy a császár halálától fogva oly jó kedve nem volt, mint akkor“. Halmágyi István naplói, közli: dr. Szádeczky Lajos. Mon. Hung. Hist. Írók 38. köt., 221. l.

nitják. 1715-ben a törvény magyarozatát és végrehajtását a királyra bizzák.¹ Ugyanez évi LXXIV. t.-cz. minden iskolára nézve — bárki alapítsa és akár világi, akár egyházi ifjuságot nevel — kimondja a király felügyeleti jogát.² Az országos végzések kötelező erővel csak a felség megerősítése után bírnak és csak ezután hirdethetők ki.³ Egyházi ügyekben intézkedni a király kizárólagos joga.⁴ Az uralkodó a legfőbb bíró, — mint mondják — ő a vallás védője. Tehát a saját tetszése szerint minden akadály nélkül folytathat vallásügyi politikát. A protestansok is teljesen az ő jó indulatától függenek. A vallásügy a törvényes alapról az uralkodói kegy ingatag fundamentumára került. A középkori jogelv: quod principi placuit legis habet vigorem, érvényesült.

Az igazság szabadságot követel, a szabadságnak pedig az önkény, a hatalom ellensége szokott lenni. Mária Thérézia is felhasznál minden eszközt, minden alkalmat a lelkiismereti szabadság elfojtására. „Egy idejében kimondott szó, — írja fiának — egy komoly pillantás azok elhallgattatására, kik nagyon is szabadon viselkednek, igen üdvös lehet és csak kötelességünket teljesítjük vele“.⁵ Térítési politikájában nem ismer határt és az eszközökben sem tesz különbséget. Jellemző a következő eset: *Ozili* nevű marosszéki unitarius ifjú felment Bécsbe s hogy könnyebben katolikussá tehessék, „keresztanyja lett felséges asszonyunk és adott neki egy arany lánczot, 300 forintot, pensiót s tették a kancelláriára kancellistának“.⁶ A királyné is, mint elődei, jól tudta azt a mindennapi fogást, miképp kell az alattvalók orrára az édes reménység üvegszemét nevetve tenni fel, hogy azt ők észre se vegyék. Hivatalt osztogat, házasságot köt, vagyont ígér, magához édesgeti a főurakat. Az egyház rendelkezésére bocsátja királyi hatalmát, esakhogy „az Isten által intézett és az apostolok által terjesztett igaz katolikus hit fennmaradjon s az átkozott libertinismus a lelkekből pusztuljon“.⁷

A protestánsok nagyobb hivatalt nem igen viselhetnek. A hivataloknál hátrányul szolgált, ha az illető érzékkel birt a szellemi élet szabadabb mozgása iránt.⁸ A kiket az „akatholikusok“ közül az udvar és az állam nem tudott nélkülözni, azokat kisebb hivatalokba helyezte. Ugy voltak, mint a görögök a perzsa birodalomban. Szellemi tehetségben kitűntek és az udvar ügyeit intézték, de nem magas állásban, mert a föltékenység — ott a perzsáké, itt a jezsuitáké — nem engedte.⁹

¹ Beöthy. Magyar nemzetiség fejlődése... I., 693. l.

² Dr. Zsilinszky M. Magyarhoni prot. egyházak tört. 465. l.

³ Kővári László. Erdély tört. II., 113. l.

⁴ 1747 jul. 11-iki rendelet. Szilágyi S. i. m. 335. l.

⁵ Marczali i. m. 200. l. — ⁶ Halmágyi i. m. 381. l. — ⁷ Szilágyi i. m. 373. l.

⁸ Beöthy i. m. I. r. 597. l.

⁹ V. ö. Marczali H. A nemzetiség történetbölcseleti szempontból 25. l.

Bartenstein az „igazi spiritus rector“ — mint az udvarnál nevezik — protestáns ember; III. Károly alatt ő igazgatja a monarchia külső ügyeit, a pragmatika sanctióban is nagy része van, Mária Therézia sem nélkülözhetette nagy tehetségét, de mert nem akart katolikus lenni, maradt alárendelt állásában.

A hivatalos pályán vallásos meggyőződésre nem volt szükség. Ugy is meg kellett azt szegni a decretalis eskü letételével. 1742. dec. 24-én kelt rendelet meghagyja, hogy a Károly resolutióját teljes értelmében, az esküre vonatkozókkal együtt hajtásák végre.¹ Tehát ha a protestáns ember nem akart a boldogságos szűz és a szentek említésével esküdni, hivatalt nem kapott.

A hatóságok felsőbb helyről tömegesen kapják a protestánsokra vonatkozó megszorító, tiltó, büntető rendeleteket. A hivatalnokok sajtóban, tanácsban, összejöveteleiken legtöbbit a vallási egységről beszélnek. Az ügyek elintézése lassú és nem emberséges. Az erőszak a protestánsokkal szemben jogos fegyver. Még a legkisebb állami hivatalnok is érezte az — ugynevezett — „eretnekkel“ lekicsinylését, pöffeszkedését és számtalan apró túszurásait. Jól tudták, hogy cselekedetük és viselkedésük nem ellenkezik a királyné érzületével s ez elég volt a visszaélések elkövetésére.

A gyanúsítás és kémkedés csaknem állami intézmény. Hol a cím, rang, hivatal, vagyon, szép menyasszony osztogatása nem használt, ez alávaló eszközhöz nyult, mit a katolikus püspökök, Erdélyben: Bajtay Antal,² gróf Kollonits László, de legpontosabban a jezsuiták végeztek. A protestáns ember nagyon kellett, hogy vigyázzon szavára és cselekedetére, mert nem tudhatta, hol és ki vádolja be. A jegyzőkönyvekből is, melyeket a kancelláriák és ministeriumok hetenként a császári kabinethez kellett hogy küldjenek,³ sok mindenről értesülhetett a királyné. „Meg kell vallani — írja Halmágyi — ugyan ritka dáma volt felséges asszonyunk e földön, hogy annyi sok országos dolgok között a minutiakra is, oly nagy attentióval terjeszti magát.“⁴ A protestáns egyházi élet minden nyilvánulásáról tudomást szerzett. Nem azért, mintha a velük szemben elkövetett visszaéléseket akarta volna megszüntetni, hanem hogy a protestáns hit és belső élet körében minden szabadabb mozgást — mit „métély“-nek tart — meggátoljon.

Irodalomról nem lehetett szó, mert az első kérdés volt: milyen vallású az író? A sajtó szigorú censura alatt r. kath. püspök, majd pedig a kolozsvári apátplébános kezében volt.

¹ Szilágyi Sándor i. m. 328. l.

² Bajtayról Halmágyi I. így nyilatkozik:

„A religiosumokban éreztük, hogy alattomban dolgozván, többet árt, mint a mennyi püspökök eddig volt.“ Ez más vélemény, mint a P. Lexikoné. (H. I. i. m. 236. l.)

³ Marczali H. i. m. 200 l. — ⁴ Halmágyi i. m. 223 l.

Ilyen körülmények között szabadabb gondolkozásra valló munka nem jelenhetett meg. A királyné különben sem kedvelte a tudományt, sem azok művelőit. Wolf keserűen panaszolja, hogy Mária Therézia alatt Klopstok és Lessing számára nem volt hely. A szabad gondolkozókat és filozofusokat mind önérdek hajhászoknak tekinti, a kik csúszó-mászók, mihelyt őket a legkisebb csapás éri. Az egész filozófiájuknak alapja: az önzés és így a legkisebb balsors lesújtja őket.¹

Mária Therézia a protestáns ifjaknak külföldre való jutását is megnehezítette. Voltak évek, a mikor egyáltalán nem (1756—59. és 63—6.) (bár ekkor is tettek kivételt, a Teleki fiukat kiengedik) és a mikor csak elegendő költség felmutatása mellett adtak útlevelet külföldi egyetemekre.² A királyné ezéjla: leszoktatni a papi és nem papi ifjúságot az idegen egyetemek látogatásától, mert ott magokba szívhatják a szabadabb szellemet, melyet itthon tovább terjesztenek. A mi előtte egyáltalán nem kedves dolog. Azért minden kultura ellen — mint egy magyar író megjegyzi — vesztegzárral védekeztek, mint a marhavész vagy pestis ellen. Az uralkodó első sorban fiát akarta megóvni a szabadabb szellem befolyásától, de nem tudta s ez nagyon elkésertette. Nagyon fájt a királynénak, hogy József vallási tekintetben szabadabban gondolkodik, nem követi a családi hagyományt „nem bigott a vallás dolgában is, sőt mindenikhez majd egyarányu.“³ Mi lesz belőlünk — írja fiának — egyházi alárendeltség nélkül. „Mit kell nekem szenvednem, ha ily téves véleményben látlak elfogultan!“⁴ De József azért a szabadabb szellem hatása alatt, a mit lehetett, a protestánsokon segített. Az unitáriusoknak is megígéri ezt 1773-ban, de az eredmény nem látszik, csak a királyné halála után.

Mária Therézia pátriárkális eszméjének, a kormányzati mindenhatóságnak megvalósítására a hitegységet tartotta egyedüli alapnak. És ennek eredménye az, hogy a magyar állami és társadalmi közéletben a róm. kath. papság döntő szerepet vitt. Ott ült a hierárchia hazánk kurilis székeiben az állam mellett, és igen gyakran magatartásával éreztette, hogy fölötte tudja magát az államnak. Az egyház állam volt az államban vagy még igazabban szólva: állam az állam fölött.

A r. kath. püspököknek, főpapoknak olyan forma szerepet tulajdoníthatunk az ország ügyeinek intézésében, mint az orosz szent synodusnak. Ennek is tulajdonképeni hivatása az orosz orthodox egyház ügyeinek intézése, de itt intézik az állam magasabb politikáját is. A synodus beléegyezése nélkül a czár politikát nem folytat. Mária Therézia uralkodása alatt is a főpapok látszólag a vallás ügyeit intézik, de valóságban a magasabb

¹ Marczali i. m. 202. l. — ² Dr. Zsilinszky i. m. 496. l. — ³ Halmágyi i. m. 285. l. — ⁴ Marczali i. m. 194—195. l.

állami ügyeknek is vezérei voltak. Annyira irányították a királynénak – különben is hasonló irányú — egyházpolitikáját, hogy a Montesquieu mondását: „államot alkotnak a vallás számára“, hazánkban is megvalósulva látjuk.

II.

Az unitarizmus a XVI–XVIII. százévig nagy küzdelem árán ugyan, de meglehetősen munkált a gondolkodás felszabadozásán. A középkor járatlan dogmai erdőit állandóan irtogattas ez által a vallást élővé akarta tenni. Nemcsak azt kifogásolta, tagadta a katholicismusból, mit a többi protestánsok, hanem ezekéből is igen sokat. Pedig a katholicismus szerint „már a lutheránusok és kálvinisták is csak tagadó, rontó munkát végeznek“; mennyivel inkább így vélekedtek a gondolatszabadság és szabadvizsgáldóság híveiről, az unitáriusokról. Azonban — sajnos — nemcsak egyszerű vélekedés volt ez, hanem sokkal több: az egyháznak lépten-nyomon pellengérré való állítása. Az unitárius egyház testén, általában és részeiben mindenütt látszik a Mária Thérézia erős katholicus egyházpolitikájának káros következménye.

Az „anyai indulatú“ királynő az unitáriusok iránti rokonszenvét mindjárt trónralépésekor kimutatta. Az erdélyi rendek, köztük az unitáriusok is, hódolatukat és kívánságaikat akarták bemutatni az új uralkodó előtt, de a felség az unitárius vallású Désfalvi Simon Istvánt nem fogadta, nem bocsátotta maga elé.¹ Ez kezdete, mintegy jeladása volt a királynő részéről az unitáriusokra haramló elnyomásnak.

1744-ben a főkormányzék mellett szervezett katholicus egyházi bizottság az unitáriusok kiirtására egy kidolgozott tervet ajánl. A terv készítőjének nevét nem árulja el. 15 pontban tárgyalja azokat a gondolatokat, melyek az Áriánus eretnecség kiirtására a legalkalmasabbak. E pontok ránk nézve nagyon érdekesek. Ezekben találjuk meg legjellemzőbben a katholicusoknak az unitáriusokkal szemben kifejtett álláspontját. Mind-egyik pont a lelkiismereti szabadságnak egy-egy erőszakos támadója s az egész együttvéve veszedelmes hadizenet az unitáriusoknak. „*Ő felsége kegyes szándékát czélszerűen előmozdító pontok*“ rövid kivonatban így hangzanak: ²

1. A Kálvin és Luthert követő felekezetek papjai „Áriánust átvenni ne merészlejenek“.

2. Az „antitrinitarius superintendens“ minden hitzeikkeiket mutassa be. Ha ezzel ellenkezőt tanitanának, büntetessenek.

¹ Dr. Zsilinszky i. m. 370. l.

² Jakab E.: Virasztásaim XI–XII. Ker. Magv. XVIII. k. 393–397. l.

3. Az unitariások kérjék superintendensük megerősítését Megerősítés előtt püspöki joggal ne birjon.

4. Minden unitar. pap esküdjék meg, hogy a katolikus vallásnak ellensége nem lesz.

5. Az unitariások népiskoláit és gymnasiumait zárják be.

6. A szentháromságot nyilvános vitákban szóba ne hozzák. Az ifjuság tan- és másféle könyveit a katolikus püspök engedélye nélkül ne merjék kinyomatni.

7. Szüntessék meg a nép közötti hitvitákat.

8. A zsinati és partiális gyűléseket tiltsák meg.

9. Imaházak, templomok építését, azoknak megújítását ne engedélyezzék.

10. A főbb nemeseket a nagyobb, a kisebbeket a kisebb hivatalok elnyerésével kell a római hitre csábitani.

11. Az unitarius embernek reformatus, lutheranussal való házasságkötést nem kell megengedni, mert az ilyen házasságok alkalmával sokan térnek át reformatus vagy lutheranus vallásra.

12. A hol sok unitarius van, legalább két templomot a javadalmakkal együtt el kell venni.

13. Az unitarius papokat a szentségek kiszolgáltatásától tiltsák el; a keresztelést bízzák a kath. papokra.

14. Az ev. ref. és ág. ev. iskolák az unitar. ifjút ne fogadják be, hogy katolikus iskolákba kelljen mennie.

15. Mindezen nyomások Ő felségének egy rendeletével kezdődjenek. Azután keményebb eszközöket is alkalmazhat Ő felsége.

A felsorolt pontokból egy hatalmát érző, erejében elbizakodott egyház gyors és kiméletlen végrehajtást követelő programja tűnik ki. És e programot teljesedésbe is vették, mintha százéveken át szentesített törvényekkel tudták volna azt igazolni. Megkezdődtek az unitariásokat irtó nagyobb és veszedelmesebb csapások, a törvénytelenségek, melyekről Halmágyi István¹ így ír: „Néha majd rosszul jártam bumba, hogy oly törvénytelenségeket kellett irnom”.²

Egyik legérzékenyebben sújtó uralkodói intézkedés volt egyházunk és eklézsiánk kegyes alapítványainak a főhatóság útján való számbavétele és 4 (négy), vagy legfeljebb 5 (öt)

¹ Halmágyi István reformatus vallású, 1740-ben végezte a kolozsvári ref. kollegiumot, 11 éven át fő kormányzékai fogalmazó, 1752-ben lemond s mint „mentor“ kíséri külföldi akadémiaira gr. Teleki Pált. 1753-ban újra a fő kormányzékhoz jut mint titkár. 1772-ben a kir. táblához rendes bíróvá nevezték ki. 1774-ben maroszéki főkirálybíróvá, 1775-ben rendes főkirálybíró. 1781-ben kir. udvarmesteri címet kapott. 1784-ben főispán. 1785-ben meghalt. Ez adatokból látszik jelentékeny szerepe volt, bepillantatható az állam ügyeibe. L. bővebben az életrajzát dr. Szádeczky Lajos H. I. naplója I. XL. l.

² Halmágyi i. m. 105. l.

per 100 (száz) interesre a fundatiónalisok capitalisi a királyi aeráriumba bevonása.¹ A királynőnek 1756-ban kelt rendeletére Szentábrahám Mihály akkori püspök a kegyes alapítványok és más vagyonról s azoknak hova fordításáról jelentését megtette. „Minden ekklezsiának — úgymond — vannak pénzen vett vagy végrendeletileg kapott alapítványai, szántóföldecskéi, miket a templomok, papi lakok és telkek fentartása végett a hallgatók és belső emberek mivelnek meg. Vannak továbbá mindeniknek a keresztséghez és úri szentvaesora kiszolgáltatásához való szent készülékei és ingóságai.“ Elszámolja az iskolák és ekklezsiának „az idők mostoha viszonyai között többnyire elvesztett alapítványait“. Megnevezi amaz alapítványokat is, melyeknek interesse az állami pénztárakba már bevonatott. Beszámol a dézmák és dézmanegyedekről. „Ezeket a földesurak is — panasolja — a törvények ellenére a közelebbi években annyira letartóztatták, hogy azokból alig maradt meg valami.“² Szentábrahám kimutatása nagyon gyenge szintben tüntette fel az egyház vagyoni állapotát. A királyné nem volt megelégedve. 1773-ban Agh István püspöktől újból kimutatást kért. A superintendens a saját kimutatásához csatolva még a Szentábrahám Mihályét is, ezzel a megjegyzéssel terjesztette fel: „Azóta kolozsvári ekklezsiánk alapítványai nem gyarapodtak.“ Megemlíti azt is, hogy mind a tanárok, mind a tanuló ifjuság, a kegyes lelkek alamizsnájából éldegélnek.³ Ez a jelentés sem volt elég. A reformatusok és ágostaiak sok alapítványt, nagy vagyont mutattak ki, miért a kormány kételkedett az unitariusok vagyontalanságán. Újra felszólították a püspököt a jelentés beküldésére, mire türelemmel és kimélettel a következőket írta: „A mi alapítvány már eddig több izben bejelentetett, vegye a királyi főkormánysszék és ő felsége kegyelmesen s ne hibáztasson engem, hogy nines több. Ha azzal lehetne dicsekedni, a mi volt, akkor a mi collegiumunk és ekk'lezsiánk is elősorolhatnák felséges fejedelmek, nagylelkű erdélyi főurak, sőt idegen országbeli unitarius jóltevők kegyes alapítványait is, de mint-hogy „*de praesenti gaudet ecclesia*“, azokat, a miket már elvesztettünk, nem sorolhatván elé: meg kell maradnunk a meglevő csekély mellett. Egyébiránt, ha a kir. főkormánysszék jól megfontolja a dolgot, észre fogja venni, hogy nekünk épen azért nines, nem is lehet sok és nagy alapítványunk, mert a testvér hitfelekezeteknek van. *Parium par est ratio*.“⁴ Az egyházi vagyon és „*piu fundatiók*“ ügye még ezután is állandóan fenforgott. Az állampénztár az „örökösödési“ és „hétéves háborukban“ nagyon

¹ Halmágyi i. m. 70. l.

² Jakab Elek: Szentábrahám M. püspök jelentése. Ker. Magv. XVII. 73—78. l.

³ Jakab Elek: Agh István püspök jelentése. Ker. Magv. XVII. 78—79. l.

⁴ Jakab E.: Agh I. 1774 nov. 22. kelt jelentése. Ker. Magv. XVII. 80. l.

megapadt. Az uralkodónak pénzre és katonára volt szüksége, hogy minden ellenséggel kiállja a versenyt. A pénzforrást pedig ott keresték a legszivesebben, hol maguknak és kedveltjeiknek nem ártanak. A protestánsok s ezek közül az unitáriusokkal minden kimélet nélkül bánhattak el. Ekkleziáinkban állandóan kérdezősködtek, kutattak a pénzforrás után. „Némely helyeken egy vagy más okból az ekkleziái fundusok periculumban vadnak, commutaltatik t. esperest atyánkfiának, hogy a tks Secularis inspectorral egyetértve vigyázzanak, az ekkleziái dominiumok el ne idegenedjenek“ . . .¹ A főhatóság körültekintő, vigyázó volt, még arra is utasítást ad az ekkleziáknak, hogy a „pia fundatiók“-ról kérdezősködőknek mit feleljenek: „A felséges kir. gubernium rendeletére t. püspök urunk megtette legitimo a gen. prot.-ból a resolutiót . . . Hogy ha kívántatnék épen ezt felelhessék és egyebet ne is feleljenek“ . . .² De bármilyen óvatosan, bölesen is vezették akkori nagyjaink az egyház vagyoni ügyeit, a sok „lidérez-nyomás“ mégis meghozta eredményét: a „pia fundatiókat“ csaknem mind elveszítették.

A korlátlan királyi hatalom az egyház autonóm jogait sem tartotta tiszteletben. E jogát is az unitáriusoknak törvények szentesítették és védték, mégis most a teljes védtelenség állapotában van. Az egyház már a XVI. százdtól kezdve az ő közönséges gyülekezetüknek tetszése és végzéséből szabadon választja püspökét.³ A püspökválasztást megerősítés végett a fejedelem elé kellett terjeszteni, de a fejedelem nem tagadhatja meg a megválasztott megerősítését.⁴ Mária Thérézia uralkodása alatt azonban ettől lehetett félni. Már régi vágyuk volt a kormány tagjainak, hogy az unitáriusokat püspök választási joguktól megfoszszák. 1769-ben a következő leirat érkezett a királyi főkormányshoz: „Értesült — úgymond a királyné — hogy az Erdély nagyfejedelemségi unitariusok maguknak Superintendensüket meg szokták választatni és hivatalba is igtatják, a nélkül, hogy megerősítését kérnék vagy *megnyerték volna*; tegyen oly infézkedést, hogy azok annak részére, kit jövőben megválasztanak, mielőtt hivatalát megkezdéné, a felség megerősítését kérjék és *nyerjék ki*.⁵ Az egyház főgondnokai a leirat vétele után azonnal kérték Agh István, 1758-ban megválasztott püspöknek megerősítését. „Kérve a felséget - írják nagy alázattal — mint minden egyházak legfőbb és legkegyesebb pátrónusát, hogy őt (Agh Istvánt) superintendensi hivatalában, melyet ők neki átadtak, felséges tekintélyével őt megerősíteni s megerősítettnek kijelenteni méltóztassák.“⁶ Kérésüknek a hangja is elárulja a nagy aggodalmat, hogy vajjon megjön-e

¹ Nro. II. Prot. gen. cons. 314. l. — ² Nro. II. Prot. gen. cons. 344. l. — ³ Mikó: Unitarius egyházjog. 47. l. — ⁴ Mikó: i. m. 59. l. — ⁵ Királyi leirat. Ker. Magv. XVII. 68. l. — ⁶ Ker. Magv. XVII. 69. l.

a felsőbb megerősítés. El voltak készülve még a legrosszabbra is: püspöküknek hivatalától való megfosztására. De sehol semmi nyoma sincs, hogy még csak a püspökválasztás megerősítésére is történt volna valamely intézkedés. Úgy látszik, Mária T. nem mert oly nagy „injuriát” elkövetni — bár az ő „hú katolikus tanácsadó” nagyon akarták azt.

A jogtalanságnak annál nagyobb példáival találkozunk a tisztviselői állások betöltésénél. A XVIII. százban már inkább a közhivatal, mint a katonai pálya volt az egyén érvényesülésének módja. A királynő egyházpolitikája az unitáriusokat innen is leszoritotta. Titokban küldi utasításait a királyi kormányzóknak, hogy az unitárius „secta-beliek” a hivatalba való jelöléseknél „harmadik ok”-ból mellőztessenek.¹ Megrendeli kormányzójának, hogy a királyi megerősítés alá tartozó hivatalokra katolikusok ajánltassanak és neveztesse ki.² És mikor az unitáriusok hivatalba nem jutásának okáról volt szó, indokul adták, hogy nem tudnak németül és nincsenek közöttük tehetséges emberek.³ Hogy ez mennyire volt igaz, kitetszik csaknem minden unitárius ember életéből. Rettégi György Emlékiratában Simon János unitárius ügyvédet így jellemzi: 1765-ben „holt meg désfalvi Simon János uram Ujfaluban 80 esztendőskorában. Ez ifju korában Rákóczi Ferencz fejedelemnek gavallérja volt, hatalmas, derék, *tanult ember*, ifju korában gyönyörűséges szép író, jó expeditor, nagy historicus, derék jurista, ritkitom, hogy az erdélyi familiáknak connexioit valaki úgy tudná, mint ő tudta szegény; nekem is igen jó uram volt, nagyon is szerettem vele együtt lenni, mivel mindenkor gyönyörűséges dolgokat lehetett hallani tőle; *kár, hogy religione unitárius volt.*”⁴

Aranyosszék 1753-ban két unitárius vallásu embert: Kövendi Gál Józsefet és Bágyoni Váró Gábort, választ képviselőjéül. A kormányzó elrendeli, hogy egyik helyébe r. kath. vallásu Szabó Sámuelt válasszák meg. A mire az aranyosszékiek elég erélyesen ezt felelik: A választási szabadság ily korlátozását tűrni nem fogják és ők különben is a választásnál *nem a válásra, hanem a képességre* voltak tekintettel.⁵ Nem is a német nyelv nemtudása s a tehetség hiánya, hanem a *religio* szolgált okul a hivatalokból való mellőzésre.

Felállítják a „continua táblákat.” Az unitáriusok csak Tordán, Abrudbányán maradtak meg a magistratusokban és Aranyosszéken a nótárius. „Premálták — írja Halmágyi — őket, szegényeket imitt-amott, de az idén (1767) Torda vármegyei főispán,

¹ Jakab E. Kvár tört. III. 370. l. — ² Jakab E. u. o. III. 371. l.

³ Jakab E. u. o. III. 367. l. és Ferencz J. Unitár. Egyháztörténelem. 244—45. l.

⁴ Rettégi Gy. Emlékiratai. Hazánk IV. k. 211. l.

⁵ Br. Orbán B. Aranyosszék leírása 14. l.

gr. Kálnoki a törzsi magistratusból egészen kipusztítá, midőn két senatort és nótáriust, megparancsolván, hogy helyökbe ex catholicis et reformatis másokat kandidáljanak, hivataljoktól megfosztott.¹ És ez mindenütt így volt. 1762-ben Kolozsvár hivatali személyzetében 25 (huszönöt) r. katolikus van, a többi felekezetűek közül csak 12 (tizenkettő). Pedig a protestánsok lélekszáma sokkal nagyobb, mint a katolikusoké. Buccov erdélyi főhadvezér elnöklété alatt (1762 ben) a kir. kormányzék Kolozsvárra vonatkozólag ily határozatot hozott: „A városi tanácsnak meghagyatik, hogy mikor a senatori állomásokban vagy más hivatalokban üresedések lesznek, mindig oly tekintettel legyenek a reformált hitvallásuakra, hogy a míg a két vallás (r. kath. és ev. ref.) között a királyi rendeletek által meghatározott egyenlőség helyre áll, az üres állomásokra mások felett ev. reformált hitvallásuak következzenek.² Az unitáriusok jogait itt is elhallgatták. Az unitárius hivatalnokok halála után helyükbe más vallásút választottak.³ Megpróbálták ugyan ilyenkor a „lélek halászását“ is, egy-két évig betöltetlenül hagyták az állást és ha senki sem tért át érette, oda adták arra érdemtelen katolikusnak. A visszaélések ellen „eleget allegáltak ők a törvényt, hívták a több religion valókat segedelmekre és jóllehet a reformátusok többire manutentiojukon dolgoztak, de semmire sem mehetnek. Durván bántak velük, a mint panaszkodtak, nemesak őket, de még a fávealó református jó nemeseket is csak per te s tu traktálván.“⁴ „A tisztségekre való kandidátióknbeli kirekesztésünk iránt való sérelmünknek promotiója a jövő Diaetára halasztatott“⁵ — írják főgondnok és világi jelesebb férfaink. Az unitáriusok folyamodásaira rendszeren csak halasztgatással, elnapolással feleltek.

A katonai pályán sem volt jobban biztosítva az unitáriusok boldogulása. A míg Buccov volt a főhadvezér, az ev. ref.-k ezen a téren még boldogullhattak. Buccov hitbeli atyjafiait pártfogásában részesítette. Az unitáriusok helyzete azonban Pálffy Mózes (később a székelykereszturi iskolának felügyelő gondnoka lett) leveléből nagyon szomorúnak látszik. „Mind Isten, mind ember tudja — írja apjának — hogy nem gyermeki álhatatlanság ingerelt arra, hogy a katonaságot elhagyjam, hanem jövődöbéli szerencsémnek hátra maradása, melyet okoz csak a religiom; mindsem pedig religiomat elhagyjam, inkább koldulni megyek“⁶

¹ Halmágyi i. m. 299. l. — ² Jakab E. i. m. III. 369. l. — ³ Jakab E. i. m. III. 372. l. — ⁴ Halmágyi i. m. 299. l. — ⁵ Egyh. tört. adatok. Közli: Benczédi G. Ker. Magvető. XIII. 295. l. — ⁶ Pálffy Mózes levele apjához 1767-ben. Ker. Mgv. XXXIII. 30 l.

Család és iskola.

(Tanári székfogl. értekezés.)

Köszönöm Istennek, hogy elhozá nekem e szent pillanatot, melyben kedves tanítványaim és a mélyen tisztelt vendégek előtt beszámolhatok azokról a szerény tapasztalatokról, melyeket alig másfél éves tanári pályámon eddig szereztem és elmondhatom, hogy micsoda eszmék fognak engem ezután is vezérelni ezen a szentséges pályán, melyre Isten kedvezéséből léptem. Felcsendülnek lelkemben e magasztos pillanatban Kőlcsey szavai: „Mily szép az emberi élet, midőn a mindennapiság parányi homályából kiemelkedik! Mily szép világító csillagként tűnni fel ezerek előtt és szabadon, de átmelegült lélekkel választani magának pályát és azt örökre tiszta, sohasem hidegülő szenvedelemben futni meg!“ Igen. A tanárnak pályája kiemelkedik a mindennapiság homályából, ha azt lelkiismeretesen fogja fel. A tanítót Isten arra a nagy dologra hívta el, hogy mindazokat az erényeket, melyeket a bibliában írva találunk, melyeket a papok a szószékről hirdetnek és a melyek hiányát egyik ember a másikban fel szokta fedezni, önmagában egyesítse. Kell, hogy mindaz, a mit az erkölcsstan, meg az evangelium jónak hirdet, a tanárban vérré váljék. Erkölcsileg tisztán kell a tanulók előtt naponként megjelennünk, mert hiszen nem erkölcsi prédicatiókkal, hanem csakis saját életünk példájával tudunk a tanulók lelkületére hatni.

Bármennyit is panaszkodunk a mai tanulók hálátlansága miatt, mégis tagadhatatlan tény, hogy a tanuló többnyire utánzandó példát lát tanárában. Ez lélektani igazság és ha ezzel szemben a tanulók hálátlanságáról panaszkodunk, sohase lehet egészen igazunk. Valamint minden ember a maga szerencséjének, úgy minden tanár a maga tekintélyének kovácsa. A gyermek kritikája e részben sokkal biztosabb és csalhatatlanabb, mint a nagy emberé; megérzi ő jól, kit hogyan kell tisztelnie... És én bevallom, hogy szívem mélyén nem a hivatalos főhatóságom kritikájától remegek, hanem minden erőmmel és tehetséggemmel azon vagyok, hogy a reám bizott gyermekek szellemi és erkölcsi igényeit kielégítsem. Teljesen átérzem a modern pedagógia ama követelményét, hogy tehetségünk és szeretetünk

minden erejével *tanulmányoznunk kell a gyermekek lelkiületét bent az iskolában s a mennyire lehet, családi körükben.* Érzem, hogy igazi nevelésről csak ott lehet szó, a hol a tanár tudatában van annak, hogy nem a tanítványok vannak ő érte, hanem megfordítva. Mi tanárok, ha a multat ismerjük és a jelenkor szellemi mozgalmait is állandóan érdeklődünk, talán valamennyire egyengetjük a jövőt, de magát a jövőt azok a gyenge lények képezik, a kik rászorulnak a mi erősítésünkre; azok a fejletlen jellemek, azok a zsenge észbeli tehetségek, melyeknek napról-napra való fejlődését látni és megfigyelni legszentebb kötelességünk. Igen, a gyermekek, a mi tanítványaink a jövő. És a jövő nem lehet miértünk. És a midőn mi tanárok tanítványaink hálátlansága miatt emelünk panaszt, tisztában kell lennünk első sorban azzal, vajjon nem tanítványaink-e azok, a kik minket szemrehányással illethetnek. Meg kell kérdezni előbb önmagunktól: vajjon elég tudással fegyvereztük-e fel őket, a jövő nemzedékét? Vajjon magánéletünkkel elég jó példát adtunk-e arra, hogyan él az igaz keresztény ember? Bizonybizony a helyett, hogy a mai tanulók hálátlanságáról panaszkodunk, sokkal jobban tesszük, ha naponként megkérdezzük önmagunktól: megtettük-e kötelességünket? Rászolgáltunk-e hálára csakugyan?

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy akár a szülők, akár a tanulók részéről nem találunk néha hálátlanságra. De hát: „a ki kezét az ekeszarvára teszi, az ne nézzen hátra“. A ki vet, az ne akarjon aratni is. A jó paedagogus még a hálátlanságok özönére sem riad vissza munkájától, mert nem a tövises utat látja, melyen tán haladnia kell, hanem csak a célt, melyre el van hívva. Fiatal paedagogus létemre is bármennyire él szivemben a hivatásom iránti lelkesedés, a tanítással és neveléssel járó egyszerű, de kedves örömök mellett nem egyszer jutottak már örömeceppek is osztályrészemül. És ezután is fognak jutni. De valamint eddig, úgy ezután is vigasztalóan és felemelően fognak reám hatni volt igazgató-tanáronnak eme szavai: „Ezerek alakulására befolyással voltam“. Ezek a büszke szavak vigasztalták őt magánéletének rettentő csapásai között, e szavak át- meg átérzése adott neki erőt ahhoz, hogy nyolcz nagykoru gyermekét eltemetve — mégis lelkesült szivvel közeledjék ama szentséges cél felé, melyet még mint ifju tanár önmagának kitűzött. „Fejlődő gyermekek alakulására befolyással lenni!“ Ezek a szavak bátorítanak engem akkor, mikor megjelenek gymnasiumunk első osztálya előtt, melynek vezetésével az E. K. T. megbizni kegyeskedett.

A mikor végigtekintek a hatvanhét vidámarczu gyermekem, úgy érzem, mintha egy köztársaságban lennék, melynek én vagyok az elnöke. Természetes, a köztársaság lakóinak minden erényét és bűnét csirájában tapasztalhatom az én kis polgá-

raimban. Az egyik szorgalmasabb, a másik lustább; az egyik jószívű, a másik nyugtalanul fészkelődik helyén, ha barátainak sikerét látja. Az egyik közönyös az iránt, mint folynak az állam ügyei, a másik bíráló szemmel nézi nemcsak barátait, de magát az — elnököt is. Tanárságom kezdete óta, a mennyire erőm engedte, figyelemmel kísértem azt a, mondhatnók belső életet, mely az iskola falain belül a tanulóság lelkében végbemegy. Látom, hogyan üti fel fejét közöttük a *hatalomvágy*, a családokban való katonai nevelés eredményeképpen. Nagyon természetes, hogy az a fiú, a ki otthon tulságos engedelmességre kényszerítették, az iskolában ha csak testi ereje engedi, mindenkin szeretne uralkodni. A mely gyermek odahaza nem él úgynevezett vasszigor alatt, az iskolában sokkal jobban összefér társaival, mint a kiknek tulhajtott buzgóság folytán, minden lépését árgus szemek őrzik.

Láttam és látom, hogyan üti fel fejét kis polgárimban a *haszonlesés* szellemé. Ezt is a családból hozzák az iskolába. Még szeptemberben meglátogattam egy kis tanítványomat, a kiről észrevettem, hogy nem igen lelkesedik a latinért. Az édes anyja, elég tapintatlanul, kis fia előtt kérdezte meg tőlem: „Ugyan tanár ur, minek tanulják azt a . . . latint, hisz semmi hasznát se veszi a gyermek“ . . . Nem az bántott e támadásban, hogy a klasszicizmuson ütöttek egyet. A klasszicizmust nincs miért féltetni. Nem hideg márványszobor az, mit a nyers erőnek csákányütései le tudnának dönteni. A klasszicizmusban oly erő van, mely nem hagyja magát megsemmisíteni. A meddig az emberek a politika és a történet iránt tudományosan érdeklődni fognak, addig mindig kell latint tanulni. És valameddig az emberekben meg lesz az ösztön arra, hogy igazi költészetben és művészetben gyönyörködjenek, addig mindig vissza-vissza fognak térni a görög irodalomhoz és művészethez, mint a jónak és szépnek emez örök forrásaihoz . . . Ismétlem: annak a fiáért aggódó anyának a kijelentésében nem az fájt, hogy a klasszicizmust bántja, hanem az, hogy fia szívébe a rút utilitarizmust becsepegteti.

Legüdvösebb az én kis polgárim életében a *társas ösztön* jelentkezése. Igaz, hogy egymástól sok rosszat is eltanulnak, de erre az élet a nélkül is ad alkalmat. Amde a társas érintkezés oly erkölcsi szabályokra vezeti a gyermeket, melyeket a tanár szóval hiába próbálna nekik megmagyarázni. A latinon meg magyarulon kívül az *őszinteségre* is próbálom oktatni kis barátaimat. Minden óra elején jelentkezniök kell azoknak, a kik feladataikat nem készítették el. Az én dorgáló szavam aligha annyit használna nekik, mint az a lenézés és gúnyos meg sajnálkozó mosoly, melylyel a kis állam összessége végig tekint a lusta honpolgárokon. Vagy ha egyet-egyet megdicsérek, aligha annyira ragyogna a szeme az örömtől, ha csak szembe dicsér-

ném meg, mint így, hogy több mint hatvan barátja előtt van része a jól végzett munka édes diadalában.

De valahogy nem kell azt hinni, hogy a mi köztársaságunk egén mindig komor felhők uralkodnak. No, bevallom, hogy néha ilyenek is mutatkoznak a láthatáron és az intő szót meg atyai szigor, mint üdvös eszközök mellett olykor-olykor valami más, valami biztos eszközhöz is kell nyúlni, de ezek a főbenjáró esetek aránylag ritkák. A néha jelentkező ború helyett annál több humor és derü kacagtat meg bennünket. Ártatlan gyermekajkokról annyi mély igazság hangzik el sokszor, hogy nem lenne hálátlan dolog összeírni azokat. A mult esztendőben történt, hogy egyik tanítványom, 11—12 éves, nagy buzgalommal magyarázta a másoknak a hátán, hogy milyen a magyar becsület. Fülön fogtam a buzgólkodót és tréfásan azt mondtam neki: „Sándor fiam, halaszd későbbre az ítéletedet!” Erre ő egész komolyan azt válaszolta: „De tanár ur, később már nem leszek ilyen mérges.”

Ime ilyen élet folyik az iskola falain belül. Igazi kis társadalom él itt. Benne él a lelkekben a haszonlesés vagy az öntudatlan lelkesedés, az engedelmeskedés, vagy a hatalomvágy, a hazugságra vagy az igazságra való törekvés, a dicsőség-vágy vagy a rideg közöny, a solidaritas vagy az árulkodásra való hajlam.

De bármily nagy mértékben látjuk is kifejlődve a rossz tulajdonságokat, mégis a legmélyebb hittel állithatom, hogy a legtöbb gyermek alapjában véve jó. És ha rossznak mutatkozik s annak is marad meg, annak okát a családban kereshetjük; a családban, mely a legtöbb esetben anyagi érdeken épül fel és az utilitarizmus szelleme vonul át egész életén.

Nem mondom, hogy a gyermek rosszat tanul a családban. De, fájdalom, a legtöbb esetben nem tanul semmi jót. Nem mondom, hogy a szülők rosszra tanítják gyermekeiket, de a legtöbb esetben nem törődnek velük.

Fáj a szívem, a mikor főterünkön és utcáinkon ezél nélkül csatangoló diákokat látok. Nem őket rovom meg érte, mert tehetnek-e ők arról, hogy nem tudták velük az otthoni életet megkedveltetni. Nincs az otthonban semmi melegség. Pedig az egész nevelésnek az a titka, hogy a gyermekben valami eszmény iránti lelkesedést keltsünk fel, mely őket az otthonhoz kösse. Foglalkoztatni kell őt állandóan, mert az unalom üreslelkűvé, közönyössé, rosszá teszi őt.

En még nem öszültem meg annyira, hogy régi jó időkről beszéljek, de mégis nagy kegyelettel és lelki örömmel emlékezem gyermekkoromra, a mikor még nagyobb számmal akadtak olyan anyák, a kiket az utczán nem igen lehetett látni, a kiktől a fáma nem beszélt se jót, se rosszat, a kinek lelki egyensúlyát nem zavarta meg a szereplési viszketeg, a kik odahaza ültek a

hosszú nyári napokon meg hosszú téli estéken és a kötés mellett — melybe sok édes bús könnyet belesírtak — elmesélték kis gyermekeiknek családjok történetét. A gyermekkori benyomások kitörölthetetlenek és az az ártatlan gyermek egész önkéntelenül alkot magának egy ideált és azt mondja: „Én is olyan leszek“.

Azt követelik, hogy a tanár ne csak tanítson, hanem neveljen is. Jogos is e követelés. De legyen szabad e helyen hangoztatnunk: — Neveljenek az anyák is.

A tanár naponként csak egy-két óráig láthatja a diákok, családi körében legjobb esetben is néhányszor keresheti fel egész évben. Tehát a tanár megfigyelései legjobb esetben is elégtelenek. Figyeljék meg az anyák is gyermekeiket jó és rossz oldalukról és ha egy-egy kérdés előtt tájékozatlanul állnak meg, forduljanak bizalommal a tanárhoz.

Különös, hogy míg a szülők minden módot felhasználnak arra, hogy gyermeküknek vagyont gyűjtve, jövőjét biztosítsák, arra nem gondolnak, hogy olyan erkölcsöt biztosítsanak gyermekök számára, hogy az örökölt vagy szerzett vagyont okosan és becsületesen tudják felhasználni.

Azokat a hibákat, melyek e tekintetben nevelésünkben vannak, nem azok fogják megszüntetni, a kik talán íróasztaluk mellett, gomolygó pipafüstben, tetszetős nevelési elméleteket irnak, hanem az Istennek legszentebb teremtményei, az anyák vannak hivatva e bajokat orvosolni.

Mindig érezték, hogy a nevelés mily nagy befolyással van az emberek alakulására és mindig érezték, hogy a legszentebb nevelő, mintegy Istennek segítő társa az anya.

Kleobis és Biton, ezek a pogány görög emberek maguk állnak a szekér elé, hogy beteg anyjukat elvigyék Athenae templomába. Coriolanus átpártolván az ellenséghez, hazája, Róma ellen megy — de anyja kérésére kihull kezéből a hazája ellen felemelt fegyver.

Egy állandó forrása van minden nemes tettek: az édes anya buzdító szava. Csak egy dolog van, a mi egy-egy ember szívében kipótolhatlan ürességet hagy és ez: „nem ismerni édes anyánkat“.

Minél kisebb egy nemzet, annál nagyobb szüksége van arra, hogy fiait minél jobbakká nevelje. Nálunk a nevelés a nemzet életkérdése. De kétségbeesésre nincs nagy ok. Ha tán szomorú kivételek akadtak is, a magyar nemzet asszonyai mindig tudtak példát adni arra, hogy kell fiaik szívébe az igaz hazaszeretetet és a szívbeli vallásosságot vénsni.

Fogjanak tehát kezét az anyák az iskolákkal, foglalkozzanak gyermekeikkel s ne csak ösztönszerűleg, de okosan szeressék őket!

KEMÉNY GÁBOR.

Egyháztörténelmi adatok.

CLXVIII.

Püspöki vizsgálat Abrudbányán 1648 július 27-én.¹

Daniel Beke Sepsiszentgyörgy Superintendens Ecclesiarum Unum Solum Verum Deum Patrem et filium eius unigenitum Jesum Christum per Spiritum Sanctum in Trannia profitentium et caeteri Fratres in visitatione Ecclesiae Abrugbanien. presentes videlicet Johannes Rákosi Minister Ecclesiae Kövendien. Basilius Szentgyörgyi Várfalvien. Samuel Montanus Bagyanien. Georgius Papolei Toroczkó-Szentgyörgyien. Nicolaus Desfalvi Toroczkain. Georgius Harasztosi Csegeien. Ecclesiar. — Jesu X-ti Crucifixi in sede Arannyos Ministri damus pro memoria Universis quibus expedit quod in anno 1648 die 27. Mensis July cum juxta exmisionem Illustrissimi ac celsissimi Dm. Dm. Principis Regni Tranniae Dni. Dni. clementissimi occupati essemus in visitatione Ecclesiae Abrugbanien. iuxta usum et antiquam consuetudinem Ecclesiar. nostrar. comparuerunt coram nobis nomine et in persona totius communitatis Abrugbanien. Generosi Nobiles, Prudentes ac Circumspecti inhabitatores oppidi Abrugbania, in persona quidem Nobilium Generosi Dni, Ladislaus More, Petrus Szörös, Sigismundus Fodor, Laurentius Kovácsi Literati, Stephanus Orban, Franciscus Válaszuti, Georgius Turi, Stephanus Kádas, in persona vero civium Oppidi, Martinus Colosi Judex cum Senatoribus eiusdem Oppidi Johanne et Petro Paczko, Paulo Márczi et Stephano Szabó, Francisko Szentmártoni, Johanne Farkas, Johanne Giroti, Abrahamo Kovács et Francisko Janki et posteaquam diligens examen instituissemus de bonis antiquitus ad Ecclesiam pertinentibus et etiam de redivis Ministrorum, de omnibus alys quae a maioribus eorum viris piis et Religionis amantibus ordinata fuerunt, et certo Comperissimus quaedam ex illis alienata fuisse a legitimo suo usu. Igitur cum ex officio nostro iuxta continentiam literarum praeceptionalium Illustrissi ac celsissimi Dm. Dm. nri — Principis in

¹ E tört. adatot néhai Benczédi Gergely barátunk életében adta át folyóiratunknak közlésre.

pristinum usum revocare conaremur, tunc praedicti incolae et inhabitatores, Oppidi Abrugbania natura prius inter se deliberatione habita spontanea voluntate et unanimi consensu talem de proventu Ecclesiae ad solvendum stipendium Ministror. et aedificationum templi pertinent. perpetuo valitura fecerunt compositionem:

Az miképpen az Abrugbaniai Koresomáknak jövedelme ab antiquo ez Ecclesiában lévő Istenfélő Emberektől, boldog emlékezetű férfaktól az Ecclesia számára ordinaltatot volt, azt az elmúlt Esztendőben az Város bizonyos nagy szükségében ketelenítettet volt bizonyos Summa Arannyon nemü nemü Személyekk Zálogban vetni; hatvan nehezék Tizenkét gradusu Arannyon; Mely ennek az Ecclesianak igen nagy fogyatkozására volt. Az okáért az Ur Isten eo Szent Felsége Sz. Lelkének általa felindítván nemü nemü jó akaróinknak és Atyánkfainak szüvöket szabad is akarattyok szerént az magok tulajdonjokból az Ecclesiának emolumentumára az 60 nehezék aranyot letévén, az Ecclesiának proventusára az Zálogban vetet Koresmának jövedelmét kiválták, le tévén mingyárost az Summa Aranyat: Szörös Péter Uram ada 40 nehezék, tizenhét gradusu annyi erő pénzt; Marei Pál ada Tizet és Boronnai János Pap uramik Tizet. Melyet azok az kiknél Zálogban volt mű előtünk leválnak és kezezből az koresomának iovedelmét kibocsátván. Ecclesia számára hagyák a modo in posterum successivis temporibus, hogy mindenkoron az Ecclesia számára birják és mű is az mű tisztünk szerént s az eo Naga méltóságos poroncsolattya szerént azon pristinus ususra visszafoglalok. Látván pedig mind az fellyül megirt Nemesi és Városi Rendet, mely Istenesen cselekednének ebben az dologban, mind Szörös Péter Uram, mind pediglen Marezi Pál Uram és Boronnai János Pap Uramék. Az okáért és kegyelmek is egyenlő egy akarattól szabad jó akarattyok szerént ezt az koresomának iovedelmét az Abrugbanai igaz recepta Unitaria Religion levő Ecclesiáknak és abban levő Predikatoroknak s mestereknek fizetésére és Templomának építésére ujjolagh ordinalák, adák, dedicálák, ilyen megmaradandó bizonyos conditiok és modok alatt.

1. Hogy soha senki se városi, se nemesi rend, sem közönségesen, sem privatim ezt az koresomáról való jövedelmét semmi nemü szín és pretextus alatt, lelkének veszedelme alatt el ne abalienalhassa; hanem successivis semper temporibus az Predikator s mester fizetésére, ez Templom építésére és az Unitaria Ecclesiának szükségére convertáltassék.

2. Hogy pediglen io gondviselés alatt, minden tékozlás nélkül, io modgyával az Ecclesia számára administraltassék, egyenlő egy akarattól végeztük, hogy ennek utánna mindenkor esztendőnként emberséges becsületes, tisztességbeli, hitelre méltó férfiak Egyházfainak választassanak, kiknek edgyike az Neme-

sek közül, az másika az Városi rend közül legyen, az kik erős esküvéssel kötelezzék magokat az Unitaria Ecclesiához való hűségre és ezek diligenter az koresomáról való proventust kezekben exigálják és ha magoktól elégségesek nem lehetnének, felvételére tartozzék az Városi Biró elegendő brachiumot az Aedilisek mellé adni és ha kik az koresomárosok közül különben megh nem akarnak adni, akár Nemes, akár Városi rend legyen, ebből senki magát ki ne vonhassa, hanem személyválogatás nélkül minden Záloglással is az proventust meghvehessék. Az koresomának pedigh proventussa ez: Minden öreg hordó borokból három-három forint, Hatvan vedrestől két forint, fél bortól másfél forint, egy ló terelh berbineze bortól den. —25, az Aedilisek pedig igen szorgalmatos gondviseléssel mind az introitusról, mind az exitusról per omnes circumstantias registrumot irjanak és minden esztendőben is számot adgyanak mind az nemességnek, mind az városi rendnek eleinek és eo kegyelmek is magok közül válasszanak oly io lelküismeretű számvevőket, kik minden kár és fogyatkozás nélkül esztendőnként vehessenek is számot az Aedilisektől.

3. Ezt pediglen hozzá tévén, hogy ha mikoron Istennek áldásából az jövedelem annira mehet az Aedilisek kezében, hogy abbeli esztendőben való Praedikator, s mester fizetésétől és templom építésétől valami summa hátra maradna, azt taresák az Aedilisek az jövendő Ecclesia szükségére, mivel minden esztendőben egyaránt szolgálatja Isten az áldást, hogy ha eo szt. Felsége olyan ostorát bocsátaná az országra, kit eo szt. Felsége szt. nevéért térítsen el rollunk, hogy boroknak szüksége miat koresomállás nem lehetne, akkoron azt az hátramaradt pénzt, az mig benne tart, kölesék az Ecclesia szükségére, ha pedig elfogyna, in tali casu eo kegyelmek tartozzanak egymást meg roni és az Predikatornak, mesternek fizetéseket kiszolgáltatni.

4. Mivel pedig ebben az Ecclesiában ennek utánna oly hű igaz lelki tanítóknak kell lenni, az ki külső dologban magát nem elegyitheti, sem bányá mívelésben, sem egyéb külső kereskedésben nem foglalhattja, hogy azzal testi táplálására való szükségét kereshetne; hanem minden nap eo neki tanolásban, tanításban, imádságban, könyörgésben és egyéb Ecclesiai dolgokban kell foglalatosnak lenni, hogy azért mind magát, mind házanépét illendőképpen eltarthassa, az koresoma jövedelméből esztendőnként hetven-hetven forintja az melyet az Praedikatornak . . . . . tartoznak az Aedilisek is gondviselés alatt beszolgáltatni, minden három hónapra huzzon eöt-eöt forintot. Az mesternek az régi szokás szerint ezen koresomáról harminczeöt forint jövedelmet . . . . . az Aedilisek tartozzanak megadni.

5. Azok pedig, az kik koresomára bort hoznak, minek

előtte kikezdenék az koresomát, tartozzanak az Aediliseknek megjelteni, hogy jobb gondviseléssel tisztekre vigyázhassanak, ha mely koresomárosok pedig azt nem eselekednek, az Aedilisek minden személyválogatás nélkül akár nemes, akár Városi rend legyen, egy-egy forintig megbüntethessék.

6. Az Aedilisek pediglen az jövedelmet kezekbe vévén, ha valamiképpen olyanok találkoznának, kitől Isten az Ecclesiát oltalmazza, az kik sem hütököt, sem tisztességeket szemek előtt nem viselvén, ezt az jövedelmet vagy magok számokra elköltenék, vagy egyéb idegen ususra fordítanák, mely miat io számot az számvevők előtt nem adhatnának, hanem adossá maradnának, az olyanokon az számvevők igazat vehessenek, az adosságot exequalhassák, ha iovok, bonumok annyira nem volna, hogy adosságot fel nem érnék, magok személyekhez is akár nemes, akár városi rend legyen, hozzányulhassanak, mind addig Captivitásban tarthassák, míg az adosságot megadná.

7. Holott pediglen kiváltképpen Szörös Péter uram ez fellyül meg nevezett sunmát az Unitaria Ecclesiának emolumentumára szabad io akarattyából ajándékon adta, méltó és illendő, hogy az meddegh Isten eo kegyelmet ez világban élteti, az Predikátor és mester fogadásban is eo kegyelmek mind nemes s városi rend eo kegyelmével egyező értelemben legyenek, egyenlő értelemről esztendőnként fogadgyanak az igaz recepta Unitaria Religion levő oly Praedikátort s Mestert, az kik mind szükséges tanításokkal, mind dicséretes jó példaadásokkal az üdvösséges tudományra és józan Istenes életre taníthassák az halgatokat. Az mely Praedikátorok s Mesterek pediglen ilyenek nem volnának, eo kegyelmek Szörös Péter Uram ellen meg ne fogadhassanak. Amen.

(Eredetije az unitárius vallásközönség levéltárában az abrudbányai ekklésia levelei közt.)

CLXIX.

Agh István,¹ Agh Klára, Agh Ilona és Agh Judith között esett osztálylevélnék mássa.

Mü Agh István junior sepsiszéki Szentkirályi nobilis és Csiki István Miklósvárszéki N.-Ajtai P. N. Arkosi unitarius prédikátor Agh Klára férje és Szotyori Nagy Lázár Agh Ilona férje és Agh Judith virgo in capillis mind négyen ezek u. m. :

¹ Agh István unitár. püspök (1758—86) családjának tagjai és ezeknek vagyoni állapota s a rokonság egy része látható ez osztálylevélnél.

Agh István, Agh Klára, Agh Ilona, Agh Judith néhai sepsiszéki Szentkirályi üdösb Agh Mihály uramnak nobilisnek, néhai Bikkfalvi Szabó Judith asszonytól való édes gyermekei, néhai édes atyánk és anyánk holtok után csak magunk egymás közt nem adhibeálván osztoztató birákok atyafiságosan megegyezvén édes atyánk és anyánkról reánk maradt mind a faluban benn Sepsiszékekben Szentkirályban és annak három határiban s szénafű helyeiben s erdejében s mind Sepsiszékekben Bikkfalván néhai édes anyánkról Szabó Judith asszonyról maradt benn a faluban levő jóságocskát és a mi még ehhez találtatott a bikfalvi széna rétben elosztottuk az alább megirt rend és mód szerént, melyet is irtunk meg és vittünk végben atyafiságos osztozás által in anno 1738 die 28. julii, mely egymás között való alkalmunknak és osztozódásunknak rendi ekképpen ment végben.

Az benn való örökség, mely van Szentkirályban Szoross-utezában in vicinitate fellyel tkts. nemzetes Kilyéni Székely Elek uram jószága, alol Sükösd István uram, juta Agh István, Agh Ilona és Judith asszonyéknak hoc modo. Az házhely a fiué, mellette a küssebb leányé Jutkáié, a szélye Agh Ilona asszonyé. Az rajta lévő épületek felől így alkuvának: A ház marad Agh István uramnak, a csür Agh Jutka asszonynak, az istálló Agh Ilona asszonynak. A kapu előtt való jóságocska rajta lévő házacskával együtt hagyatik Agh Jutka asszonynak eo modo, hogy azért az Agh István uram része az kapu felől bővítessék.

Agh Klára asszonynak jóságébéli része juta Bikfalván az anyai jóság vicinussa. Szabó Mihály uram, melynek pótlására adtanak ugyan a Bikfalvi réten Bázstelkin egy darab szénafüvet és a Szentkirályi Ölt felé való határban az alsó malomnál egy darab szántó földet capit metrum 5 — öt Vicinus alól Agh Tamás posteritas.

A szántóföldekkel megosztozódván, Agh István uramnak a Szentkirályi három határookban jutának ezek: Az Ölt felé való határban Site háton Cub. 1., a felső vicinus Sükösd János posteritási.

Hosszak lábján Cub. 1., a felső vicinus alól Kádár Ferencz uramé. Pataktön metr. 3. Vicinus fellyel Agh Tamás posteritassi.

A felső malom hely előtt metrum 2. Vicinus fellyel Nemes Ferencz uram. Kert megett vagy templom felé forduló határban: Az első lábban az alsó és feje kónél való Cub 1. Vicinus fellyel Imre István. Pál patakban az öt vékásnak fele. Vicinus Szemerja felől Sükösd Istvánné. Benedek mezején a hat vékásnak fele — metrum 3. Vicinus a fogott felől Sükösd Mihály. Völgy fenekén Cub. 1. Vicinus Agh Tamás posteritási. A felső határban közép lábban metrum 6. Vicinus Szemerja felől Imre István. Hegyfarkon Cub. 1. Vicinus Agh Tamás posteritásié.

NB. A zálogosokból Site háton Cub. 2.

Agh Klára asszonynak ugyan azon három határookban ős földek így jutának:

Olt felé való határban, Site háton Cub. 1. Vicinus felyel Agh István uram.

Hosszak lábján Cub 1. A középső felyel vicinus Kádár Ferencz uramé.

Küs hosszuban metrum 3. Vicinus felyel Agh Mihály posteritassi.

A felső malom hely előtt a felső metrum 2. Vicinus Szotyor felől Agh Mihály posteritassi.

Kert megett, vagy templom felé forduló határban.

Völgyelve cub. 1. Vic. felyel Agh Mihály posteritassi.

Az első lábban a két vékás a pusztánál. Vic. az erdő felől Sükösd Mihály.

NB. Ezt más határból kellett potolni, azért ehhez jutott Rakotya szélyén metrum 4. Vic. az Olt felől Sükösd Mihály.

A felső határban:

Kurta völgy alatt metrum 5 — öt. Latban cub. 1, az középső. Vic. Agh István uram. NB. Pálpatakában öt véka féréje zállagos.

Agh Ilona asszonynak ugyanazon három határookban ős földek így jutának:

Olt felé való határban:

Siteháton Cub. 1. Vic. alol Geréb János uram.

Út által kelőben Cub. 1, a patak felől való vic. Szemerja felől Agh Mihály posteritassi.

Hosszak lábján az alsónak fele, metrum 3. Vic. Agh Judith asszony.

Kert megett vagy templom felé forduló határban.

Völgyelve cub. 1. Vic. alol a Geréb János uramé.

Pálpatakban az öt vékásnak fele. NB. Ezt más határból kellett potolni, azért ehhez jutott a Ló kernél metrum 2. Vic. az Olt felől Kűsgyörgy Imre.

A felső határban.

Csunyás gödörnél metrum 5. Vic. Agh Tamás árvái felyel.

Latban Cub. 1, az also fele. Vic. Geréb János uram alol.

Lat tetején metrum 5, az Olt felől való határbelit potlották vélle.

NB. Zállagos jutott Ilyefalvi hegy megett Cub. 1.

Agh Judith asszonynak ugyan azon három határookban ős földek így jutának:

Olt felé való határban: Hosszuban cub. 1. Vic. felyel Agh György uram.

Út által kelőben cub. 1, a felső. Vic. alol Agh Tamás posteritassi. Hosszak lábján az alsonak fele, metrum 3. Vic. Agh Ilona leány.

A felső malom hely előtt metrum 2. Vic. Agh István uram.

Kert megett vagy templom felé forduló határban. Az első lábban metrum 5. Vic. felyel Agh Mihály posteritassi.

Völgyelve az also metrum 2. Vic. felyel Imre István.

Benedek mezején az hat vékásnak fele, metrum 3. Vic. a fogott felől Sükösd Mihály.

A felső határban:

Csere szélyén metrum 5 — öt. Vic. Sz.-Király felől Agh Mihály posteritássi.

Latban cub. 1, a felső fele. Vic. Kús Miklós felyel.

NB. Zállagos juta Site háton cub. 1.

Az alsó malomnál cub. 1.

A széna fűvek és erdőbeli részek maradának osztatlan addig, míg végire mennek, hol, micsod helyen s ki vicinumában légyenek.

Mely e szerént végbe ment divisiot mű subscribáltuk és futuro pro bono omnium ratificaltuk, szokott pecsétünkkel anno et die supra notatis fide nostra mediante in possessione avitica supra specificatae.¹

Agh István

(L. S.)

Csiki István

(L. S.)

Nagy Lázár

(L. S.)

Pro virgine *Agh Judit*²

(L. S.)

¹ A másolat végén a következő hitelesítési záradék áll: „Hogy ezen levél mássa az eredeti levélből minden változtatás, belőle való elvétel és hozzá tétel nélkül iratott légyen le, és mű általunk összeolvastatván hasonló-nak lenni tanáltatott légyen, arról a mű igaz hűtünk szerént bizonyítunk noveink aláírásaikkal és szokott pecsétünkkel megerősítvén die 16 ápril 1817. Laborfalván.

Nemes Udvarhelyszéki Dersi de mostan nemes Sepsi székbén Laborfalvan residealo *Ballók Ferencz*,

és Barátosi, de most S.-Szentiványban residealo *Balogh Zsigmond*.

Mindketten nemes emberek, nemes Sepsi székbék hütös assesorai.

(Az 1817-ben kelt hiteles másolat Sárdi Lőrincz pénztári ellenőr birtokában van Kolozsivárt.)

² Feleségül vette: Benceze Pál unitar. pap.

Közli: BODÓCZI SÁNDOR.

Unitárius ítélet a várnai esatáról.

Kozma Mihály unitárius pap 1768-ban Nyárád-Szent-Lászlón irt vallástörténetében így emlékezik meg a várnai véres csata-vesztésről:

„A constantziai gyűlésben (hol Husst és prágai Jeromost megégették) született 1414-ben ama kereszténhez illetlen fajzat: *Az eretneknek adott hitet, fogudást nem kell megtartani*“.

„Ennek keserű ízét kóstolta László király,¹ mert a magyarok frigyét kötöttek a törökökkel, ezek az Alkoránra, amazok az Evangeliumra tétetett ujjakkal. De Julianus cardinal, ki a felől levelet vett a pápától, ösztönözvén László királyt a frigynek megszegésére, úgy mint a mely őtet nem kötelezné, a törökök ellen mégyen 1444. esztendőben, de szerencsétlenül. Mert Amurates szultán a mint hadát hullani látta, kiveszi a frigylevelet s az égre tekintvén ezt mondja:

„Krisztus Jézus! ez a frigy, melyet velem kötöttek, a kik a te neveddel dicsekednek és a melyet a te nevedben erős hittel és esküvel megerősítettek? Ha Isten vagy, mint a keresztények mondják, állj bosszút az ő hitszegésükért!“

„Ezután megfutamnak a magyarok. Királyuk lováról leesvén, feje vétetik s egy kopjára szurják fel. Julian cardinal is oda vész s ilyen emlékverset költöttek a gyászeset emlékezetére:

László király epitaphiuma.

Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi.

Discite mortales non temerare fidem.

Me nisi Pontífices jussissent rumpere (frangere) faedus,

Non ferret Schythicum Pannonis ora jugum.

Azaz:

Régen rómaiak festék vérrel Cannát.

Jaj én is megtöltém véres testtel Várnát.

Ember tanulj tőlem, vegyed e tudományt;

Soha hitet ne szegj; mert vészted jutalmát.

¹ A lengyel Ulászló magyarosabb neve.

Ha papok engemet a frigy felbontásra
 Nem hajtanak vala, soha ily romlásra
 Magyar nem jut vala, — én is ily halálra,
 Sem szép Pannonia török igájára!

Többet mond ennél e rövidebb párvers színtén XVIII. századi fordításban:

Róma Cannát, vérrel én Várnát festettem.
 Papok jóvallásán a frigyét megszegtem.
 Éltem, népem, földem egyszersmind vesztettem.
 Hitlenség örökös példájává lettem.

E józan itéletű, tiszta lelkű és látású felfogás a kötött hit becsületes megtartásáról annál figyelemre méltóbb, mennél többet vaszarkodnak a hamislelkű történetfaragók a gonosz pápás esküszegés kegyes voltának kimutogatásával.

Nemesak a véres Várnát, magát a vérözönt elnyelő Mohácsot is a kath. klerus vakságból támadt vakmerőségének köszönhetjük. Várdai Pálnak, a későbbi jámbor érseknek, ki kezét csókolta később Szulejmannak a megalázott Esztergom alatt, gonosz tanácsára ölték meg a török szultán Lajos királyunknál tisztelgő követét s holttestét a tatai tóba vetették.

Szulejman Dávid király példájára, ki követjeinek megszegyenyítéseért ezrével irtatta ki az ammonitákat s leölette gonosz királyukat, maga is boszúló hadjáratot indított a pápától vezetett Lajos király ellen. S a pápás papok hitegetésében bizakodó magyar nemességet a hét vaskalapos főpappal együtt vágták le a mohácsi vérmezőn. A vak barát hasztalan vitte elől a Crucipilét Melius gonosz gúnyja szerint. Az elámitott nemesség is bőjtölve, éhesen várta a forró síkon a magaslatról lerohanó törökséget s mit sem tudtak vak vezetőik a hátukba került Bali bég hóhér seregéről sem.

A szultán e hadjáratl csak megboszúlta százezer magyar életének feláldozásával, gyalázattal kivégzett követét; de hamar kinyílt azután sasszeme a pápás hatalom gyávaságának láttán. Meggyőződhetett, hogy e jámbor, romlott Róma-tisztelő nép csak az imában s nem az inában bizakodik; az égi gondviselésben s a lejáró szentekben tartja minden reménységét. Tanítani kezdte hát őket a biztosabb kétszerkettőre s megkezdte tőlük a Duna-Tisza közének elhódítását.

(RÓRENCZ.)

Pálfi Dénes.
(1835—1907.)

Erőtéljes alak, törzsfőnöki typus. A nemzetségek fejei festhettek úgy régen, mint e keleties színezésű, szabályos alkatú hatalmas termet: Pálfi Dénes.

Az őstermészethez mindig is közel maradt. Földet mivel, gazdálkodik és az örökölt nemesi vagyon keze alatt szépen gyarapszik. Otthon gyönyörű ménest nevel s szelítl állatokat, s ragadozókat irt biztos fegyvere fent a félelmes havason.

A földet megtartani, a vagyont gyarapítani, ebben a község népének példát adni: ösztöne és öntudatos politikája, melyet kitarással követ.

És a mi életéhez még oly szorosan fűződik, a felvilágosult vallás. A tarcsafalvi Pálfiak kezdettől az unitarius reformatio hivei, tántorithatlanul. S a melynek megteremtésére elődei oly sokat tettek, a székeskereszturi középiskolát felügyelő gondnokságával emeli. Mint ifjak tisztelettel néztünk alakjára s az azutáni ismeretség csak növelte e tiszteletet, hogy most kegyelettel emlékezünk róla, a nemzetségfőről, régi magyar vonások és tulajdonságok megtestesítőjéről, kinek lelkében vallásunk lángja égett.

Fi-örököst nem hagy maga után. Vele a tarcsafalvi Pálfiaknak egyik ága megszakad.

A közös törzsnek más hajtásaiban fognak tovább élni a nemzetségnek erényei.

PÉTERFI DÉNES.

M. Farkas Sándor.

(1836—1907.)

Ministeri számtanácsos volt s üres idejében a múzsákkal társalgott.

Aranyosrákosi Székely Sándor hőskölteménye hangzott bölcsője felett s Kriza népdalait éneklik ifjúságában. Az unitarius tanulóknak nemes nagyvágya lett a költészet s közülök egy pár figyelemreméltó tehetség válik ki.

Murányi Farkas Sándor egyike volt azoknak.

Verselt szerelemről, hazáról; de a mikkel leginkább kitiűnt s a mik számára babért szereztek, vallásos tárgyú alkalmi költeményei, a hitszabadság apostolainak szentelt lendületesen irt ódái.

Hittel teljes szív volt, a mit nemesak költeményei tükröznek, hanem anyagi adakozással is kifejezett.

Áldozott lelke ihletével s a mennyiben tehette, aranyával is. Hű fia volt egyházának.

PÉTERFI D.

G y ö n g y m o n d a t o k.

(Ujkori íróktól.)

K a t o n a s á g.

Az embernek vérengző, vadász ösztönei vannak, melyeket a béke elfojt, de ki nem irt. Legyen háboru s lesznek hősök; adja, Isten, hogy a nép csak valódi érdemök szerint becsülje őket, s ne áldozza fel nekik szabadságát! *Labouleye Eduárd.*

Katonának sirni emberek előtt nem szabad. *Jókai.*

A földész ifju nagy italadagot kíván; de ha katonává kell lennie, szűkebb adagra kíván szoritkozni. *Saphir.*

Ki a katonáknál isteni félelmet és szemérmességet keres, nem sokat talál, ha száz gyertyát gyújt is. *Schiller.*

Átkozott a katona sorsa! a hová megyen, futnak előle, — a honnan elment, átkozzák. *Schiller.*

K e d é l y.

Egy szenvedély is az emberi szívnek oly könnyen nem ad alkalmat a rossz kedélyre, mint a hiúság és kevélység. *Pockels.*

Az idő és urak kedélyére senki se ránczolja szemöldökét; a szép nők szeszélyére mindig elégtelenen kell tekinteni. *Göthe.*

Saját örömeinek és bánatainak mindenki a legjobb birája; semmi leírás vagy rokonszenv azok valóságával egyenértékű nem lehet. *Bentham.*

Vedd úgy a világot, a mint van; ez a módja a nyugalmas és kevésbé bolond életnek. *Id. Dumas S.*

A jó kedély legszebb virága a komor életnek. *Kisfaludi S.*

K e d v e s s é g.

Áldottak, kik életökben nem vétettek senkinek, kik holtuk után is felvidítják azon nehányokat, kik őket egykor ismerték. És a történet hallgat az ilyenekről, kik másokat megneveztettek; felírja pedig azok neveit, kik másokat ezerenként, millióként sirva fakasz-

tottak. Az illatot hozó szellő nyom nélkül enyészik el; a romboló fergetegnek hosszantartó nyomai maradnak. *Petőfi*.

A ki a természetet, a virágokat és a gyermekeket nem szereti, az oly ember valóságos bűnös. *Saphir*.

A mások előtt kedves tulajdonok maguk mellett szólnak s nagyon szerencsétlennek kell lenni annak, kit a vidorság, nyájasság, kedves szerénység s előzékenység soha sem érdekelt. *Hume*.

K e g y. K e g y e l e t.

A kegy templomában minden nagy, csak az ajtója oly törpe, hogy oda csak hason csúszva juthatni be. *Saphir*.

Ha kegyelve vagy, minden lépésed jó, nem botlasz, minden ösvény célra vezet: másképp minden dolgod hiba, semmi sem hasznos, — nincs oly pálya, melybe bele ne tévedj. *La Bruyère*.

A kegy az embert a hasonlóké fölé emeli — bukása pedig azokon alul ejti. *La Bruyère*.

K e g y e l e m. K e g y e l m e s s é g.

A sűrű kegyelem nem kegyelem, és a bocsánat csak új bajt terem. *Shakespere*.

Bárminő dísz, mely a nagyok sajátja: korona, kard, hadvezéri bot, birói öltöny — félannyira sem ékiti őket, mint a kegyelem. *Shakespere*.

A kegyelmesség királyi erény, — és Isten kegyelmes lesz ott fenn ahöz, a ki itt alant kegyelmes volt. *Hugo Victor*.

Minden halandónak szüksége van a kegyelemre. Ha Isten csak az ártatlanságnak nyujtaná karjait, ki áldozna a templomokban? *Voltaire*.

K e g y e t l e n s é g.

Félelem és erőtlenség, a kegyetlenség forrásai. *Rousseau*.

A világ egy vadállatokkal tele erdő. *Id. Dumas S.*

Gyakorta a mely kegyetlenséget a kéz nem hajtott volna végre, a nyelv tulhajtólag szerepli. *Petrárka*.

K é n y e l e m.

Minden ember erős hajlammal születik az uralkodásra, gazdagságra, gyönyörökre, — s nagy izléssel a henyeségre — lehetőleg semmit sem téve s mindent élvezve. *Voltaire*.

Több kényelmesen nevelt gyermek hal el, mint másféle.
Rousseau.

A kényelem édes, de eredményei kegyetlenek. *Voltaire.*

A heves kéjvadászat az embert ezer eshetőségnek teszi ki.
A tulász kifáraszt és a gyönyör elizetlenül. *Montesquieu.*

A kényelemben nevedetteknek mindenképp nehéz; volna tán
nemes gondolkodásuk, de hiányzik kitartási erélyük a nélkülözésnél;
a harcztéren is érvénytelenek. *Marmontel.*

Legtöbben életük kezdő felét arra szentelik, hogy annak utolsó
felét elnyomorítsák. *Lambert ögrófné.*

Képmutatás.

A képmutató gyakran azon ponton áll, hogy gondolatait
kiokádja; rettenetes dolog e mérgezett nyálat elnyelni. *Hugo Victor.*

Ájtatos arczezal, kegyes gyakorlattal beczukrozzuk magát az
ördögöt. *Shakespere.*

A bűnök a felett vetélkedtek: hogy lehessen a világon a
gonoszságot legbuzgóbban szolgálni? és győzött a képmutatás.
Glein.

Minden más bűn ki van téve a birálatnak szabadon és fennem;
de a képmutatás oly kiváltságolt bűn, mely kezével dugja be min-
denki száját és a büntelenség fölségi nyugalmát élvezi. *Molière.*

Képviselet.

Jól megnézd, nemzet, kinek bocsátod kezére saját idved leg-
szentebb érdekeit! *Rousseau.*

Az uralkodó mindenkori képviselője a népnek, a képviselők
pedig annak ideiglenes képviselői. *Voltaire.*

Képzelet. Képzeltetés.

Az a szerencsétlen, a ki magát jelesnek hiszi, vigasztalva van.
Voltaire.

A képzeltetés száguld, az ítélet rendesen lépik. *Voltaire.*

Tavaszt télben kell rajzolnom, szép tájékat kőfalak között
maradva leírnom s a szabadság rajzát fogságban elkészítenem.
Rousseau.

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESEITŐ.

A magyar reformatio. Egyháztörténelmi olvasmányok. A középiskolák VIII. oszt. számára összeállította *Tankó Béla* ref. főgymn. vallástanár. 151 l. Debreczen, Hegedüs és Sándor czég kiadása. Ára 2 korona 40 fillér. Mióta a különböző egyházak szervezni kezdték a vallástanári állásokat, a vallástanítás kérdése lépésről-lépésre halad előre s a tankönyvek és a gyűjteményes olvasmányok száma is folyton gyarapodik. „A magyar reformatio“ is egyike ezeknek. A ref. konvent vallástanításra vonatkozó tervének megfelelőleg készült. Előnyére válik, hogy bevette a protestáns egyházakra vonatkozó törvényeket, „csász. kir.“ rendeleteket stb. Gazdag gyűjtemény áll előttünk s látszik, hogy az egyháztörténelem anyagának a hazai részében járatos. A reformatio elterjedését Erdély szempontjából nézi s a magyarországi fejleményeket másodrendűeknek tartja. A gyűjtemény értékét növelte volna egy kis mutatvány Werbőczy tripartitumából, hiszen ez a magyar nép pentateuchja. Közelebb jöve, a bibliafordításokkal nem törődik. Elmaradhatatlan az 1557-iki tordai országgyűlés is, hol a lelkiismereti szabadságot mondották ki, hiszen a legelső egész Európában. Ekkor János Zsigmondról is esett volna szó, mit bizonyára megérdemel úgy, mint a hogy derék utódainak egyike-másika. Az erdőszentgyörgyi (1618) és a deési egyezkedés (1638) végzéseiről sincs említés téve. De hová tette Dévai Biró Mátyást, ki az elsőik között kellene legyen? S lihetetlennek látszik, pedig való, hogy Meliusz Péterre ráborította a feledékenység fátyolát. Vagy nem talált terjedelmes munkáiból egyetlenegyét sem, mely a pedagógiai szempontok figyelembe tartásával közölhető lett volna? Ez a föltevés aligha helyes, hiszen akkor Gelei Katona István „Titkok titkának“ előbeszédét is kihagyta volna „a kegyes olvasóhoz“ való kimélettel. Azt hiszi, hogy azokon a goromba szavakon és furfangos észjáráson nem fog megbotránkozni az a felekezeti torzsalkodást még nem ismerő ifju? Az sincsen kizárva, hogy azért hallgatta agyon Méliuszt, hogy Dávid Ferenczről keveset beszélhessen föltűnés nélkül. Bár tett volna így s hozakodott volna elő kevéssel, de jóval. Nos itt rátérhetünk e könyvnek igazi értékelésére. Felekezeti érdeket szolgál félreismerhetlenül, a mikor az se baj, ha a tényeket megmásítják. Már a magyarországi evangélikusokkal mostohán bánik, az erdélyi lutheránusokat pedig figyelemre se méltatja. A Titkok titkából való idézet pedig egymagában igazolja, hogy miként szeretne az unitáriusokkal elbánni egy modern református vallástanár. A legpáristább szellemben irt irodalomtörténetben találunk annyi eredetit és elismerőt Dávid F. reformátiójáról, mint e gyűjte-

ményben. Nem tartotta Erdélynek azt a kimagasló alakját arra érdemesnek, hogy zengzetes magyar nyelvéből és eszméiből bár tíz sort bemutasson. Pázmány Péternek jut bőven, de hát ő nem volt a kálvinisták első püspöke. Fölveszi a vitairódmalmat s kihagyja a tisztességes fegyverrel egyedül küzdő vitakozót és az ő Nagyváradi disputációját. Ismerteti az énekirodalmat s Heltai G.-nak egy énekét adja, mely árván képviseli a XVI-ik száz összes unitárius irodalmát. De hogy az unitáriusoknak mégse legyen panaszuk, megemlékezik azért külön is. Pokoly Józsefet idézi három lapon át, hogy jellemezze az unitárizmust és Dávid Ferenczet. Pokoly pedig a mi jót ad egyik kezével, a másikkal vissza veszi, miközben minden gonoszságot rákiált. Ennek a szerencsétlen felekezetieskedésnek tankönyvekben nincs helye. És ha egymásról az érdek miatt nem akarunk megemlékezni a tisztesség hangján, akkor ne emlékezzünk meg egyáltalán. Így sokkal illőbb eljárásunk.

Tankó olvasmány-gyűjteménye úttörő, a miért elismeréssel tartozunk, de a kimutatott fogyatkozások miatt kellőleg nem méltányolhatjuk.

(R. K.)

Perczelné Kozma Florától „Felolvasások és közlemények a modern vallásbölcsezet terén“ czimen egy kötet jelenik meg, melyre a „Patria“ irod. vállalat és nyomdai részvénytársaság könyvkiadóhivatala előfizetésre felhívást bocsátott ki. Az olvasóink előtt is nehány tartalmas értekezéséről jól ismert író nő könyvét ajánljuk figyelembe. Ára a kötetnek 4 korona, mi a „Patria“ könyvkiadóhivatalhoz küldendő (Budapest, Üllői-út 25. szám).

KÜLÖNFÉLÉK.

Dr. Bartók György, az erdélyi ref. egyh. kerület püspöke a múlt év végén rövid szenvedés után elhunyt. Az enyedi párt juttatta a Szász Domokos örökébe. Dr. Kovács Ödön már nincs az élők sorában. De ott hű fegyvertársa, Dr. Bartók. A theologia elhelyezése feletti harc Kolozsvár és Enyed közt már eldőlvé. Dr. Bartókot hívják el a munka folytatására. Nyolcz évi püspöksége alatt nagy munkásságot fejt ki. Biztosítja a Szász Domokos-alapította intézmények fentartását és egyházának közigazgatását javítja. Határozott elveket követő egyéniség. Szóval és tollal egyik harcosa annak, hogy a kolozsvári tudományegyetem theol. facultással egészítsék ki. Több jeles művet írt. Főbb művei: „Az erkölcsi élet legfőbb kérdései, tekintettel az újkori philosophiára és a szabadelvű protestans felfogásra“. (Tájékoztás az újabb theol. körében cz. kötetben); „A ref. egyházak presbyteriális szervezete;“ „Theologiai

tudomány és lelkipásztori képzés“. Halálát a magyar protestantismus méltán gyászolja.

Magyarországon az elmúlt év vallásügyi tekintetben nem sok örvendetést mutat. A protestans egyházak segélyezése az 1848 : XX. t.-cz. alapján keveset haladt előre. Bizonyos összeg részükre az állami költségvetésbe felvétel, melyet a kormány véglegesnek látszik tekinteni, mi azonban a protestansokat ki nem elégítheti. Az unitárius egyház számára kilátásba helyezett dotatiók pedig a mostani költségvetésbe még fel se vétettek. Az állami statisztikai hivatal kimutatása szerint is legmagyarabb egyház csak utólagosan jön tekintetbe, holott a nemzeti kormánynek programján a magyar elem erősítése az első feladatok között áll. Egyik tünete a lefolyt évnék az országos ref. lelkészegyesület, mely az egyháztól függetlenül alakult meg, mit a ref. egyházi hatóságok maguk nem helyeselhetnek ; de a mely mozgalmat úgy látszik, éppen a prot. egyházaknak nem megfelelő kielégítése hívta elő, mert az orsz. ref. lelkészegyesület kívánalmi közt ott van a kath. egyházi vagyion saecularisatiója is, mit a hivatalos hatóságok nem akarnak az ügybe bévonni. A múlt évbe nyulik vissza a jelen év elején nyilvánosan megindított mozgalom, a katolikus népszövetség, mi a klerikalis politikai néppárttól eredt s mit a róm. kath. püspökök támogatnak. A protestansoknak, mint protestansoknak és hazafiaknak nagy józanságra és ellenálló erőre van a jelenben szükségük.

Németországban Bonn városában „német egyesület“ alakult, melynek czélja: „a politikai és gazdasági kérdésekre egy nézetet valló német katolikusokat egyesíteni a hasonló nézetten levő más vallásu polgártársakkal, a haza érdekeinek előbbvitelére“. A mit az egyesület szem előtt tart: Németország nagyhatalmi állásának biztosítása, a keresztény német népjellem ápolása, politikai, gazdasági és társadalmi téren a felekezeti ellentéteknek háttérbe szorítása. Így Németországon . . .

Strauss Dávid Frigyes születésének százéves fordulója volt jan. 27-ike. E napon született Ludwigsburgban, a württembergi királyságban Jézus életének híres írója. Az evangeliumokra alkalmazott mythos-elmélet új korszakot nyitott a theologia történelmében. Strauss érdeme, hogy kimutatta a supranaturalismus és a túlhajtott rationalismus képtelenségeit. Strauss a romboló kritikánál maradt, de nyomában új fejlődés keletkezik. A rationalismus átalakul és ez Jézus életéről új műveket hoz létre. Strauss maga is harmincz év mulva megpróbálja a Jézus életét megalkotni, a „német nép., szá-

mára dolgozott Jézus életében, hogy első művének hiányát megszüntesse. Strauss később, mikor egy új vallás alapjairól ír, a szabadelvű protestansokat is mint „fél-keresztényeket“ félretolja, de azért a szabadelvű protestansok nem szűnnek meg azért a hatásért, melyet a theológiára gyakorolt, hálás emlékezetben tartani az ő nevét.

Tanárbeiktatási ünnepély Tordán. Lélekemelő ünnepély folyt le Tordán, 1907. december 19.-én, az unitarius templomban. A tordai unitarius gymnasium négy fiatal tanárának beiktatási ünnepélyét tartották meg valláskülönbség nélkül egybegyűlt előkelő közönség jelenlétében. A kolozsvári unitarius collegium és az egyházi főhatóság képviselőjében Végh Mihály püspöki titkár jelent meg. Lőrinczy Dénes unitarius lelkész fennszárnyaló imában kérte Isten áldását az új tanárookra. Székely Miklós gondnok megnyitó beszéde után a beiktatandó tanárok, kinevezetésük sorrendjében felolvasták értekezéseiket. Pap Domokos Kozma Mihálynak, egy 126 évvel ezelőtt élt tordai rectornek reguláit ismertette és azokat a mai pedagógiai elvekkel összehasonlította; Major Sándor a mai számtantantítás eredménytelenségének okairól és a matematika-tanítás reformjáról értekezett; Kemény Gábor az osztályban tett lélektani megfigyelésekről számolt be s a család és iskola összhangjának szükségét hangoztatta: Demeter Dezső Lenaunak, ennek a magyar földön született német nevű, de magyar szívű nagy német költőnek érdemcit méltatta. A nagy figyelemmel meghallgatott értekezések elhangzása után Végh Mihály szívreható meleg szavakban tolmácsolta egyházi főhatóságának és a kolozsvári unitarius collegiumnak jókívánatait. Majd Varga Dénes üdvözölte az új tanárokat és lelkükre kötötte, hogy magánéletükkel igyokezzenek jó példát nyújtani a tanulósnak, hogy holtig tanuljanak, mint a jó papok, hogy vegyenek részt a társadalom szellemi mozgalmaiban, de munkerejük javát mégis az iskolára fordítsák. Beszéde után felolvasta a kolozsvári és székelykeresztúri unitarius collegiumok üdvözlő leveleit. Üdvözlő táviratok küldettek: Ferencz József unitarius püspök úrnak, Apponyi Albert gróf. miniszternek és Kuncz Elek tankerületi főigazgatónak. (K-ny.)

Unitarius bejegyzés kálvinista bibliába. Aranyosrákosi Csipkés Albert rég elhalt tordai polgár ezt írta be a családi öreg bibliába, mely 1765-ben Ultrajectumban jelent meg 15-ik kiadásként:

„Az én örökké egygyetlen egy Istent hitt Házamból az egygyetlen egy Isten tisztelete és imádása soha örökké ki ne szakad-

gyon! Istenem! kérlek és escedzem tenéked érette: tartsd meg gyermekeimet abban és Házamban maradékról maradékra! Ámen.“

A ház az ó-tordai piacon van. Még deák koromban jegyeztem le szentkönyvéből e hitbuzgó nyilatkozatot. (K—ó.)

A korondi templom elvétele 1719-ben. Az erdélyi káptalan levéltárának Gyulafehérvárt maradt oklevelei közt öt a következő eseményről ad számot Beke Antal kijegyzése szerint.

I. Centuria EE. nro 12. Négy pecséttel. Daniel Péter, Tholdalagi János, Szeredai Péter és Eczeli János a korondi unitariusok templomát a számosabb katolikus híveknek átadják s az ingatlan külső birtokok és parochialis földek sorsát, míg e dolog a hatóság előtt eldől, függőben hagyják. Kelt Korond, márc. 25. 1719.

II. Cent. EE. nro 13. Tholdalagi János és Heczeldorfer János bizonyítják, hogy a korondi torony tulajdonjogának megvizsgálása, mi az unitarius és kath. hívek közt vitás, a köv. diaetára (országgyűlésre) van elhalasztva. Kelt Korond, 1720. ápr. 9.

III. Cent. EE. nro 16. Egy pecséttel. Kari Miklós korondi kath. plebános tiltakozik az ellen, hogy a korondi unitariusok a korondi templom és parochia javait egész terjedelmükben vissza nem adták a kath. hívőknek. Kelt Korond, 1720 ápr. 9.

IV. Cent. EE. nro 14. Nyolc pecséttel. Mártonfi György erdélyi kath. püspök és mások előtt a korondi kath. és unitarius polgárok a templom és parochia jogait és javait illetőleg megegyeznek. Kelt Kolozsvárt, 1720. máj. 9.

V. Centuria EE. nro 15. A korondi parochia és templom javai a kath. és unitar. lakosok közt az egyezmény értelmében szétválasztatnak Orbán Elek és Pálfi Mihály előtt. Kelt Korondon, 1720. Máj 27-én.

Mindezt a „Történelmi Tár“ 1893. évfolyamának közlése szerint adtuk. (470. l.) Korondot már egy évszázaddal azelőtt több ízben akarták a Dávid Ferencz korában elhagyott katolikus vallásra visszatéríteni. Már 1625 előtt is kevéssel „inquirált a hit dolgából Fábíán Tamás és társat keresett“, mint ezt Szikei Ferencz korondi pápás nemes ember a második vallatáskor beismerte.

Az újabb vallatást a korondi prédikátor, Killyéni Márton hívatta egybe, úgy látszik, a maga védelmére. Bögözi Farkas Ferencz alkirálybíró adott reá felhatalmazást. Három nemes székely atyafi ellenőrzése mellett történt 1625. jul 24.-én a kihallgatás, Korondon, a Ravasz György uram házánál.

A ház gazdája és házi népe elkerülték a hit bevallását; egy másik Ravasz unitarius, egy 3-dik az ős pápás hiten állott. Korond lakóinak is nagy többsége az unitarius hitet pártolta. Egyházuk

fiájának, Pálfalvának lakossága ugyanekkor részben háromságosnak mondta magát, de ezek közül is több kimondotta, hogy szivesen adták meg ők is a papbért a korondi prédikátornak.

A másik szintén így kivallatott községnek, Atyhának, megjelent székelyei vezetőjüknek, a legöregebb sóvágónak példáját követték s Fodor Gergely sóvágó kivételével, ki Dávid Ferencz vallásán volt, a többi mind az első tanúnak pápás hitét pártolta.

Mind igaz lélekben járó s igen fontos vallomások voltak ezek. Ilyés Bálint pálfalvi nemes ezt vallotta: „Én a Dávid Ferencz vallásán vagyok s abban is leszek, míg élek.“ Bartalyus János nemes ember szintén: „azon nyugott meg az én lelkem is“. Pálfalvi István nemes ember egy lelkes ovatióval bizonyította be az ő „igaz vallásban“ való erős hitét.

Killyéni Márton tehát áskálódói ellen is megmaradt korondi prédikátornak. ¹

Kanyaró F.

X. Pius Syllabusa a németországi katolikusoknál kedvezőtlen fogadtatásban részesült. A kath. sajtó általán feltűnő tartózkodást tanusít. Egy kiváló német katolikus egyházi férfi a Syllabus visszsaesésnek nyilvánítja; e Syllabus, mondja, nemesak a IX. Pius Syllabusára tér vissza, hanem egyenesen a középkorba. Az az emberi szellemnek minden előhaladását az ördög munkájának bélyegezi. Az hadüzenet az emberi ész ellen s a kath. papokat és tanárokat a legkinosabb helyzetbe hozza. A németországi egyetemek kath. theologiai facultásai elvesztették minden értéküket, minden tekintélyüket. A kath. egyetemi tanárokat alsóbbaknak fogják a fensőbb oktatás más tanárainál tekinteni s a régi előítéletet, hogy a katolikusok nem alkalmasok a vallást illető tudományos vizsgálódásokra, a pápai okmány megerősíti.

Az olasz katolikus modernista folyóiratot, „Il Rinno-
vamento“-t, a pápa excommunicalta. Gróf Scotti Gallarati Tamás meg is vált a folyóirat vezetésétől, „mert vallásos érzelme az egyházi köteléket nem szenvedheti“, de ezután is küzdeni fog a „katholicismus megújításáért a szárnalmas értelmi helyzet ellen, melyben az egyháznak legjobb erői el vannak nyomva s mely a katolikus vallást a modern társadalomban ellenszenvenessé teszi.“ A Rinno-
vamento mindemellett nem szűnik meg. Az egyházi hatóságokra vonatkozható kritikától tartózkodni fog, de a katolikus reformért harezol.

¹ Lásd az egész vallatást Vass Miklós közlésében: Ker. Magv. XI. évf. 1905. 211—16. lapján.

Loyson Hyacinthe a kath. reform ügyében „La Semaine religieuse“ laphoz 1907 nov. 4.-éről Genfből levelet intézett, melyben ezeket írja: . . . „Minél többet gondolkoztam a dologról, annál inkább meggyőződtem, hogy Rómának mostani magatartásával szemben, a katolikusoknak, kik egy nagy és mélyreható reformot komolyan akarnak, őszintéknek és créyeseknek kell lenni jogaik visszakívánásában. Én a modern katolikusoknak nem minden eszméjét fogadom el s nem főleg azt a nagyon is viszonylagos jelleget, melyet közülök legtöbben az igazságnak adnak. Más dolog a formula és más az igazság és ezeket összetéveszteni nem szabad. És mégis az emberi gondolat állásában, a meddig a jelen élet tart, az igazság nem érhető el csak formulák alatt; melyeknek következőleg részük van a szent jellegben és egyszóval magának az igazságnak abszoluteitában. Mikor XIII. Leó pápa azt a lépést tette, hogy nagyon liberalis magatartással közeledjék felém, hogy engem a római egyházzal kibékítsen, közöltem egy barátommal, hogy az én lelkiismeretemmel nem késlekedhetem, hogy a békefeltételeket vissza ne utasítsam. Barátom, a ki nagyon katolikus és egyszersmind nagyon modernista volt, másképp gondolkozott: „Ird alá — mondotta — az egésztest a nélkül, hogy el is olvasnád: ezek az egyház formulái, de a formulák soha se egyebek, csak formulák.“ Az ily katolicizmus nem egyéb, csak a külső engedelmisségben való skepticismus. Az ily katolicizmus nem az enyém és sohase is volt az . . . Én feltudom sok modernista katolikusnak a kétértelműséget. Ők katolikusok, hogy ha e szót emelkedett értelemben jól magyarázzák; de nem katolikusok, ha azt „római katolikus“ értelemben értelmezik.

Az ó-katholicismus, mely Európában szünetelni látszik, Amerikában terjed főleg lengyel eredetű katolikusok között. A mult évben avattatott fel Utrechtben az a püspök, ki az amerikai ó-katolikusokat kormányozza. Gyülekezeteik száma jelenleg huszonháromra megy és a lélekszám mintegy negyvenezeret tesz ki.

Chrysosthomos halálának az 1500-ik évfordulója volt az 1907-ik esztendőben. A kit Konstantinápoly keresztényei a Sophia templomban oly szívesen hallgattak, ellenségei és kétes jóakarói befolyására, Arkadios császár száműzi a fővárosból a Fekete-tenger mellé egy kis helységbe. Odavaló útjában halt meg 407 szeptember 14.-én, a pontusi királyság egy mezővárosában, Comanában. A görög egyház nov. 13.-án ünnepelte a kiváló keresztény egyházi

atyá és szónok emlékét. A római egyház is ünnepli Chrysosthomost és ez évben jan. 27.-én nagyobb ünnepélyességgel tartottak az ő emlékére ünnepet s febr. 12.-én egy másikat. Legméltóbban ünnepelheték emlékét az ó-katholikusok, kiknek hitnézetei a legközelebb állanak a Chrysosthomoséihoz.

Jézus vallásos hite: „Isten Jézusra nézve szellemi valóság. Isten lélek és őt lélekben kell imádni. Jézus sohase tulajdonít nagy fontosságot a külső formáknak; vallását nem köti a jeruzsálemi templomhoz. . . Ő a vallásos érzelmet felszabadítja a törvényszerűség és casuistika lánczaiból, ő a vallást a lelkiismeret mértékére állítja. És hogyha a régi gyakorlatokat, mint a szertartásos imák és hivatalos alamizsnák, eléinte nem bántja, ez csak látszólagos. . . Mihelyt a külső formák a benső életet elnyomással fenyegetik, nem késlekedik, hogy azokat széttörje. Tanítványait mindig magasbra emeli; azoknak lelkét nem a szokás, a törvény szövege, hanem az élő Isten jelenlétébe állítja. . . A mennyei Atya eszméje, annak könyörületes szeretete, ki az embert azért teremtette, hogy örökkévaló kincseknek jusson birtokába és hogy azokat neki visszaadja, hogyha elvesztette, — az evangéliumban jut teljes napfényre. S hogyha az azelőtt is hirdettetett, akár Izraelben, akár a hellenismus különböző képviselői által, de sehol sem oly tisztán, mint Jézus predicationjában, hol az úri imában el nem muló symbolumát találta meg. A százévek semmit sem vettek el ama képek, hasonlatok frissességéből és igazságából, melyek amaz eszmét érthetővé teszik a kicsinyeknek és alázatosoknak. És Jézusnak az élő Istenben való hite nem felületes optimismus volt. Nincs az ő életében egy pillanat is, melyben késlekedett volna, hogy a végéremehetetlen Istent atyának nevezze. Így ő áthidalta, mi a megfejthetetlen örökkévaló Istent a véges embertől elválasztja. Ezt a hitet oltotta ő tanítványai lelkébe; kik között a legnagyobb, Pál apostol feltűnik az ő hasonlithatlan áthatottságával, midőn a Mester szellemével bételve, a Rómabeliekhez írt levélben diadalmasan ünnepli a hívők istenfuságát.“ (Bousset.)

A kijelentésről Tagore Nath S. a Brahmo Somaj, indiai theista egyháznak ez évi elnöke (Tagore Nath Devendra, a Brahmosomaj egyik alapítójának fia) e nyilatkozatot tette: „A szent könyvek, az ihlett iratok mind ugyanazon egy forrásból származnak. A szent könyveknek mind Isten a forrásuk. Isten, ki beszél mindazoknak a lelkén át, kik megnyílnak, hogy beszélhessen. Lehet,

hogy némely lelkek inkább vannak ihletve, mint mások. Az teljesen attól függ, hogy miképpen tudja magát ez vagy ama lélek az isteni hangnak megnyitni. Ne legyünk annyira kicsinyesek, korlátoltak, elfogultak, hogy azt gondoljuk, hogy a végetlen Isten csak egy maréknyi gyermekének jelentette ki magát a föld egy kicsiny szögletén, az időnek csak egy korszakában. Isten nem tesz különbséget, hanem minden népnél kijelenti magát azoknak, a kik őt félrik és az igazat cselekszik“.

A középiskolai oktatásról Gazin, francia oktatási főfelügyelő ezeket írja: „Aki igazán tájékozott akar lenni a szakmájában, annak nem szabad megelegednie azzal, hogy elolvassa az iskolai könyveket, a kézi könyveket és figyelemmel kíséri a pedagógiai folyóiratokat. El kell olvasnia lassan, megfontoltan, az egyéniségének megfelelő egész felfogásába és szokásaiba befogadóan, egyik évben például (jó, hogy most már kezdenek terjedni nálunk is a jó magyar és a jó magyarra fordított pedagógiai munkák): Montaignenak a pedanticismusról vagy a gyermekügyről szóló munkáját, másik évben Spencer: Értelmi, erkölcsi és testi nevelését vagy Rousseau Émilejét, vagy valami modernebb hasonló alkotást. Csupán a pedagógiai olvasottság azonban még nagyon hiányos tanítói műveltség! Ezt egy-egy nagyobb, alaposabb, mélyrehatóbb irodalmi, történeti és művészeti munkának is ki kell egészítenie, olyan munkáknak, melyek legtöbbször akkor a legértékesebb, ha nem foglalkozik túlságos részletesen speciális kérdésekkel, hanem alapos, de mégis összefoglaló áttekintéssel járul hozzá ahhoz, hogy a tanítói világfelfogás magasztos legyen. Nagy emberek munkái korszakos eseményekről, kiváló egyéniségekről, világszépítő műveltségi vívmányokról, ilyen és ehhez hasonló munkák azok, melyek még szorosabb pedagógiai kapcsolat nélkül is képesebbé teszik a tanítót tanítási anyagának megválasztására és közlésére.

Eközben pedig éppen nem kevésbé fontos az sem, hogy újra meg újra elővegye a tanító a nemzeti klasszikusokat is, kik a közönséges prózai életből egy ünnepibb világba emelik fel, kik ápolják benne az élet szeretetét a melegét. Mindig jobban rávezetik ezek arra, hogy magában is, másokban is a gondolatoknak, érzelmeknek, eszméknek egész mélységes nagy világát fedezze fel, hogy meglássa az emberi cselekvések egész színes változatosságát és hogy ebben a szellemi életben, ebben a lelki mozgalmasságban megtalálja azokat a jelenségeket, melyek gyerekeknek valók, melyek meg tudják bennük teremteni az erkölcsi és szocialis érzéket olyan tanítói munkával, mely a robotszerű mesterségen nagyon felülemelkedik a művészi felé. Az ilyen olvasmányoknak a tanító lelkében erős erkölcsi meggyőződést kell keletkeztetnie, benne nemes lelkesedést kell ébresztenie s így felszabadítja a tanító egész lelki világát mindentől, ami erőt elnyomja, mert fokozza, felfrissíti egész munkakedvét.“ (Nemzeti Nőnevelés.)

Magyarnyelvünk felszabadulása. 1836-ban megjelentek Pozsonyban az 1832/6-ik országgyűlésen alkotott „Törvényczik-
kelyek“. E nevezetes mű megjelenését Homoródszentmártoni Gedő
József ily megjegyzéssel tette el könyvtárába:

„Legemlékezetesb ebben, miszerént Magyarországnak diaetalis
articulussai magyar nyelven, mely a nemzetnek országos és törvényes
nyelve, a III. Törvényczikkely I. §-sa szerént most először vadnak
kiadva, még pedig úgy, hogy eredeti textusnak a magyarázatokban
nem a deák, mint eddig, hanem a magyar kiadás tartassék!“

„Minő felséges és a nemzet fenmaradására, virágzására és fel-
emelkedésére nézve gazdag következésű diadalma ez a nemzet igaz
és felvilágosodott tagjainak, az azt annyira nyilván és alattomosan
ellenzett s a nagyra született nemzetet anyyi századok lefolyta alatt
ön zsarnoki érdekiért örökös polyában bitanglani akaró kül- és bel-
földi egyesületek ellen! Éljen a derék nádor, éljenek a Szécsényi
István pártolói! vagy a magyar nemzet hiv és józan fiai!“

„1836-ban 8-ber 6-kán.“

Ferencz császár, ez elvakult kényúr, hirtelen halálának és
utóda, Ferdinánd alkotmányosabb érületének köszönhetjük e kor-
szakalkotó vívmányt. A III-dik törvényczikk nem csak a törvényekbe,
hanem a törvénykezésbe, a perfolytatásba, hiteles iratok kiállításába
és még az anyakönyvekbe is bevitte a magyar nyelvet. Szóval a
hivatalos latin nyelvnek napja hazánkban örökre leáldozott. A közép-
kor sűrű sötétsége kezdett magyar hajnallá földerülni.

E fontos intézkedést követte Erdélyben is a hivatalos magyar-
nyelv behozatala. A tanítás nyelvétül is a magyart hozták be.
Nálunk Brassai volt a példaadó ebben 1842-ben. De a hivatalos
téren a latint 1849-ben az obskurus német váltotta fel s csak
1867-ben szabadult fel nemzeti nyelvünk a középkor vasigája alól
és legnagyobb ellenségeinek mindent elnyomó lelketlen zsarnok-
ságából.

Kanyaró F.

A kolozsvári unitarius collegium könyvtárának érdekes
könyveiből: *Bethlen Olivérnek*, a 9-ik honvéd zászlóalj híres őrna-
gyának van egy tankönyve a kolozsvári unitárius főiskola könyv-
tárában. Hübner „Centum Quatuor Historiae Sacrae“ cz. műve ez,
melyet latinul, Krigel után, Szilágyi Ferencz ref. professor adott ki
Kolozsvárt 1825-ben. A tábla belső felén keresztalakok s egy tem-
plom elmosódott rajza látszik vörös krétával. Felette ugyanazon
kéztől s később tintával átírva: *Bethlen Olivieré*. A könyv jegye:
II. V. 13. (Régi könyvtár.)

Lendvai Márton híres színművésziünk már 1845-ben levétette magát Bánk bán kosztümjében. Ugyanakkor feleségét is lerajzolta Barabás, e jeles székely művész, mint Juliát. Mindkét kép megvan a könyvtár tulajdonában; utóbbi az ifjúsági könyvtárban is megvan, mint a művész nő sajátkezü ajándéka. Lendvai a fiával együtt is levétette magát 1852-ben, mint a főiskolai könyvtárban szintén látható. E fiút a negyvenes években a katolikusoknál járathatta iskolába, mialatt ő a kolozsvári színjátszó társaság tagja volt. Egyik tankönyve fenmaradt a kis Lendvainak. Szoltsányi Ferencz „Számvetés tudománya” (Kolozsvárt, 1839) tábláján maig olvasható: „*Lendvai Márton harmadik klasszibéli Normálistái 1841*”. (Könyvtári jegy: a. III.—65. Vegyes könyvtár.) A könyv utolsó levelén a kis Marcezi betűgyakorlatai s a táblán rajzainak zsengei díszlenek. Egy hosszú nyelvű, szarvas emberalak, fölébe írva: *a Dördög*. Egy kisebb, kutyafülű emberke, alatta: *majon*. Egy pille repülőfélben; a két hosszú lába alatt: *hadaj*. S végül egy paragrafuszerű valami alant agárfejben végződve, Lendvai Marcezi szerint: *a tigyo*.

Kanyaró F.

A brit bibliák terjedése. A brit vallásosság egyik legbámulatosabb alkotása a British and Foreign Bible Society: az angol bibliatársaság, a melynek az új testamentum terjesztése a hivatása. A társaság tevékenységéről érdekes kimutatást közöl most a Times. Megtudjuk ebből, hogy a társaság immár négyszáz nyelvre lefordította a bibliát s a szent könyvből évente hatmillió példányt hoz forgalomba. A társaság minden vagyoni erejét arra fordítja, hogy minél olcsóbban adja a szentírást. Az angol köznép számára egy pennys (hat filléres) kiadást nyomatott, a melyen eddig harminczmillió koronát vesztett. Francia-, Olasz- és Németországban az egy shillinges biblia a legolcsóbb, a melyen még mindig sokat veszít a társaság. Olaszországban az új szövetség ára négy penny. Az evangéliumot külön kis füzetekben két német fillérért árusítják. Évente a társaság kerek harminczmillió koronát ad ki bibliaterjesztési czélokra. Nemrégiben tartotta százharminczadik évi közgyűlését s az itt felolvasott kimutatás szerint például Chinában a három utolsó esztendőben több mint egymillió bibliát adtak el, Indiában egy esztendő alatt hétszáztezret. Japánban egyre emelkedik s az utóbbi esztendőben megkétszereződött a forgalom. A társaságnak kilencszáz vándor bibliaárusa mozog világszerte; bevétele 1906. évben 234.725 font (5,868.125 korona), a kiadás (vagyis a veszteség) 222.085 font (5,552.025 korona) volt. A múlt évben a társaság több mint négyszázezer bibliát ingyen osztott ki.

Kálnoki Bedő Dénes †. Régi unitárius családból származott. Már mint gyermeknek a szülői házban Nagy-Ajtán jó nevelésben volt része. Az állami tanítóintézeteket épp akkor állítják, mikor ő felsőbb iskolát végzett. S külföldi tanulás után a székelykeresztúri tanítóképzőben nyer tanári állást. Élete javarészt itt tölti hiv mun-

kásságban, nemesítő befolyással a jövőd tanítókra; szabadidejét a családi birtokon Marostordamegyében gazdálkodásra használva fel. Ide is vonul vissza nyugalomba gyermekei neveléséért. Az államnál szolgált, de lelkében mindig benső közösségben maradt egyházával, s annak czéljaira mindenkor készséggel áldozott. Vallásosságra, egyháziasságra előljár. Mint családtya, mint az ifjuság nevelője, mint egyháztag, mint barát és patriota drága emléket hagy hátra K. Bedő Dénes.

Ferencz Gyula †. Egy sugár, rokonszenves ifjú képe idéződik fel emlékezetünkben. Komoly, helyes magaviseletű jó tanuló. Kedvezésre vagy elnézésre éppen nem számít. Az elészabott kötelességet teljesíti s különös kedvvel fejt arithmetikai feladatot. Aztán tovább tanul s az erdészeti pályára lép s szolgálja a virágzásnak indult magyar erdészet érdekeit, fokról-fokra haladva, az erdőmesterségig. Közben egyháztanácsos lesz, főtanácsi tag. S nem egyszer van alkalmunk, hogy vele találkozzunk. És a meglett férfiban még teljesebb mértékben ismerjük fel azt, mit ifjuságában mutatott . . . Korai elhunytát igaz részvétünk kíséri.

Adorján Domokos †. Tordai kántortanító volt, egyike azoknak, kik a kántortanító nevet új tartalommal igyekeznek betölteni, a kik a zenét odaadással mivelik. Adorján mint kolozsvári segédkantor kezdette, azután Vargyason folytatta pályáját s csaknem húsz év óta a tordai egyházközségben. A templomon és iskolán kívül, mint a tordai városi dalkör karnagya érvényesítette zenei tudását. Az egyházközségben mindig a jóra munkált. Egy jól képzült, hivatott munkás veszett el 1907 dec. 15.-én rövid szenvedés után bekövetkezett halálával. Élt 51 évet.

Gyászhirek. *Tarcsafalvi Pálffi Dénes*, egyháztanácsos, a székelykeresztúri unitárius kollégium felügyelő gondnoka, az udvarhelymegyei gazdasági egyesület tb. elnöke, élete 72-ik évében, 1907 dec. 29.-én Tarcsafalván megszűnt élni. Elhunytát közelebbről gyászolják özv. Pálffi Dénesné, továbbá a Pálffi-, Daniel-, br. Bánffis és gróf Lázár-családok. — *Murányi Farkas Sándor*, m. kir. erdészeti számtanácsos, unitar. egyházi és egyházközségi tanácsos, élete 72-ik évében, 1907 dec. 28.-án elhalt Budapesten. Halálát mindenek felett siratják özv. Farkas Sándorné és fia Sándor. — *Ar-rákosi Létay Lajos* 48-as honvédfőhadnagy, megyei árvaszéki ülnök, egyh. tanácsos, 1907 dec. 31.-én 86 éves korában Sinfalván meghalt. Létay Domokos, sinfalvi lelkész, Létay Károly árvaszéki hiv., Létay Gábor áll. erdészeti számvizsgáló, Létay László kir. adótárnok édes atyjukat fájlalják az elköltözöttben.

Uzoni és kilyéni Ferencz Gyula m. kir. erdőmester életének 44-ik évében f. évi jan. 21.-én elhunyt Kolozsvárt. Elvesztését mindenek felett gyászolják neje, özv. Ferencz Gyuláné, désfalvi Pataky Tinka és egyetlen leánya Ferencz Tita; szülői, Ferencz József unitárius püspök, főrendiházi tag és Ferencz Józsefné, Gyergyay Anna; testvérei: dr. Ferencz Ákos tisztiügyész, Ferencz Zsuzsa, Végh Mihály egyh. és püspöki titkár neje, Ferencz Ilona, Sámi László kir. táblai bíró neje, dr. Ferencz József ügyvéd; s a Pataky-, Sombori- és Serényi-családok. — *Kálnoki Bedő Dénes* ny. állami tanítóképezdei tanár, egyháztanácsos, élete 65-ik évében, f. évi jan. hóban Marosvásárhelyt elhált. Elhunytát családi részről fájlalják neje Kálnoki Bedő Dénesné, muzsnai Kovács Antonia; gyermekei, Bedő Irén, Bedő Zsuzsika, Bedő Árpád és Bedő Emma; testvére Bedő Emilia, Sándor Áron neje s nagyszámu rokonság. Földi részét Iszlóba szállították és ott helyezték a családi sírboltba végnyugalomra. — *Ádámosy György* földbirtokos, egyháztanácsos, élete 76-ik évében, jan. 26-án Kövenden jobblétre szenderült. Ádámosy Györgyné, Koronka Lotti mint özvegye, Ádámosy Béla, Ádámosy Gábor, mint fiai gyászolják elköltözését.

ARANYKÖNYV.

Adományok a marosvásárhelyi templom építésére.

(VII. közlemény.)

Árkosy Lajos 66. sz. gyűjtőivére Kolozsvárról 10 kor.

Magyarországi Unitárius Egyház 1907-re 400 kor.

Pap Gyula tarcsafalvi lelkész saját 374. és egyházközsége 375. szamu gyűjtőivén: Unitárius egyházközség 10 kor., Pap Gyula 2 kor., Benczédi Ferencz, özv. Márkos Albertné 1—1 kor., Szilveszter Lajos 50 fill., Istvánfi László, Pálffy István, Vas Sándor, Buzogány Dénes, Tamási István, Pálffy György 20—20 fill., Istvánfi Jula, Istvánfi Zsuzsa, Kupás Ferencz, Fekete Károly, Cézár Sándor, Cézár Sándor ifj., Özv. Szilveszter Ferenczné, Tamási Zsigmond, Bodó Sándor, Szász Ferencz 10—10 fill. Együtt 17 korona.

Hajós Gyula Kolozsvárról másodszer 20 korona.

Kelemen Sándor kőríspataki lelkész 346. szamu gyűjtőivén: Kelemen Sándor először 5 kor., Nagy Miklósné, Nagy Rudolf, Deák Gergely, Dombi Géza, Demeter Mihályné 1—1 kor., Demeter Mihály 50 fill., László Juliánna 10 fill. Együtt 10 kor. 60 fill.

Hadházy Sándor 110. szamu gyűjtőivén Kolozsvárról: Közhasznu Szövetkezet, Gazdák Hitelszövetkezete, Takarékpénztár és Hitelbank, Erdélyi Bank és Takarékpénztári Részvénytársaság 20—20 kor., Népbank Részvénytársaság 10 kor., Általános Bank és Takarékpénztár 5 kor., Cséder Lajos, Sipos Albert, Veress László, Hadházy Sándor, Hadházy Sándorné 1—1 kor., ifj. Hadházy Sándor, ifj. Hadházy József 76—76 fill. Együtt 101 kor. 52 fill.

Kelemen Albert lelkész 496. szamu gyűjtőivén: Oroszfái Mikó Erzsébet 20 kor., Barabási Ferencz örökösei 10 kor. Együtt 30 korona.

I—VII. közlemény összesen 3841 korona 58 fillér.

Midőn fennebbi kegyes adományokat köszönettel nyugtázom, felkérem tisztelettel mindazokat, kik szivesek voltak gyűjtőiveinket elfogadni, hogy adományaikat és gyűjtésüket a szent cél érdekében siessenek beküldeni.

Marosvásárhely, 1907 deczember 11-én.

KELEMEN ALBERT
lelkész és ideiglenes pénztárnok.

Adakozás a bordosi templomra.

(I. közlemény.)

A Bordoson építendő unitárius templom költségeinek fedezéséhez eddig a következők járultak szives adományaikkal:

Bálint Mihály körjegyző úr útján: Bernád Mihály 10 kor., Rédiger Pál 4:64 kor., Kádár Andor ev. ref. pap 3:14 kor., Szabó Albert 3:14 kor., Demeter M. 3:20 kor., Bereczki Lajos 3 kor., Gálly Kálmán, ifj. Kedei Pál, Molnár Gábor, Vajda Dénes, Vajda Ignác, Vajda István 2-2 kor., Bálint Mihály 1:14 kor., Ádám Dénes, Bálint Mihály, Bálint Mihályné, Fekete Mimike, Káli Albert, Kelemen György, László György, Mihály Béla, Molnár Kálmán, özv. Molnár Miklósné, Nagy Rudolf, Sebesi János 1-1 kor., ifj. Kedei Pál 68 fill., Nagy Miklós 50 fill., Molnár Kálmán 44 fill. Összesen .....

54:88 kor.

Zsinati Főtanács ..... 500— kor.

Egyházközség tagjai közül: Simén György 100 kor., Vajda Dénes és neje Szentgyörgyi Ágnes 70 kor., Molnár Lajosné sz. Vajda Amália 60 kor., Molnár Kálmán 30 kor., Orbán Rákhel 20 kor., Vajda Márton, Bálint Mihály harangozó, Hegedüs Márton 10-10 kor., Sárosi Józsefné 9:50 kor., Vajda Ignác 7:64 kor., Bertalan Ferencz 4 kor., Ferencz Jánosné, Izsák Mária Kádár Gergelyné, Miklós István, Szél Mihály, Szilveszter Borbála 2-2 kor., Bálint István, Miklós Menyhártné, Szabó Jánosné 1-1 kor. Összesen: 346:14 kor.

Első közlemény összege: 901:02 kor.

Midőn fentnevezetteknek kegyes adományaikért ezúton is hálás köszönetet mondunk, kérjük a tisztelendő lelkész urakat, sziveskedjenek szegény szorongatott kicsiny egyházközségünket minél nagyobb támogatásban részesíteni.

Bordos, 1908. januárius 23.

VAJDA IGNÁCZ
gondnok és pénztáros.

MOLNÁR KÁLMÁN
unitár. pap.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIII. évf.

Martius—Aprilis.

2-ik füzet.

Különböző új-szövetségi felfogások Jézusról.¹

III.

Van az új-szövetségben még egy másik felfogás is Jézusról, a mely mindenképpen azonosítani akarja őt Istennel. Ez a felfogás a negyedik evangéliumban található, melyről a kritika hova-tovább mind nagyobb bizonyossággal állítja, hogy nem János apostol írta, hanem valamely ismeretlen szerző, körülbelül Kr. sz. után a 125-ik év táján. Sokat nyom a latban, hogy ez az adat a leghatalmasabb vallásos műben — „Tekintély helye a vallásban” — látott napvilágot és a mult százév legnagyobb tudósainak egyike tette közzé, a nagy tudományú és éleselméjű Martineau Jakab, kinek vallásos kegyessége kérdésen felül áll, értelmi ereje hasonlíthatatlan és felfogása megerősítést nyert egy félszázév tudományos világában. Az ő művében az említett kérdés vitatása mesteri ész alkotása.

A mint eddig is már láthattuk, az első három evangélium Jézust Messiásnak, providentialis embernek tünteti fel, egyszerűen összeköttetésbe hozva Izrael sorsával; s a Cselekedetek könyvéből pedig azt olvassuk, hogy a kereszténység első fejlődési stádiumában néhány évig csupán zsidó felekezet volt, midőn a tanítványok „minden nap egyenlő akarattal a templomban valának”² s folytatták tovább a Jézus szerinti istentiszteletet, melyet ők bizonyára nem tettek volna, ha Jézust magának az Örökkévaló Istennek tekintették volna. Pál szerint néhány évvel később Jézus az új-Ádám, az emberi természet újjáalkotója lett, aki az új élet-lényeget — a szellemet — felosztotta mindazok között, kik a hit világánál keresték azt s végre bizonyosságot tett a keresztén egy új életmódról: az önfeláldozó szeretetről. Pál az emberiséggel mint egészszel hozta összeköttetésbe

¹ Joseph H. Crooker: „Different new testament veivs of Jesus“ London. I. és II. l. Ker. Magv. 1907 évf. — ² Csel. II. 46.